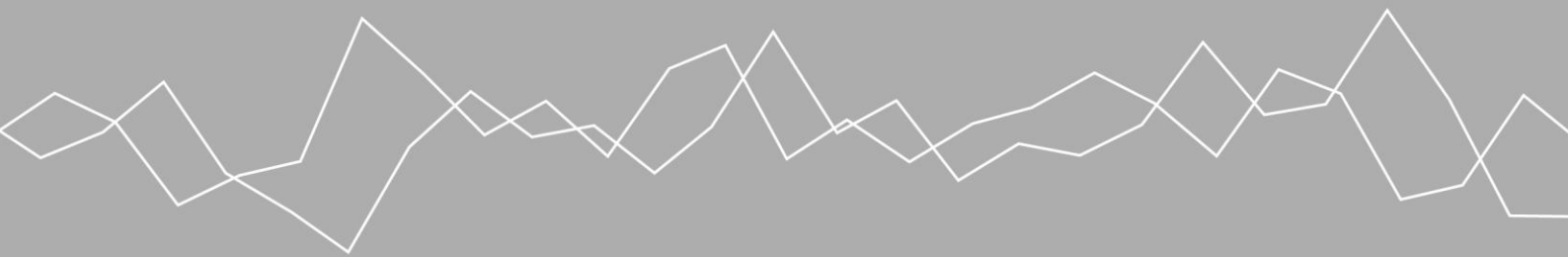

De AIQ in Nederland: een overzicht

Amsterdam, juli 2018
In opdracht van VNO-NCW en MKB-Nederland

De AIQ in Nederland: een overzicht

Ontwikkeling, begrip en interpretatie van de arbeidsinkomensquote

Bas ter Weel
Johannes Hers
Joost Witteman
Tom Smits

seo economisch onderzoek

“De wetenschap dat het goed is”

SEO Economisch Onderzoek doet onafhankelijk toegepast onderzoek in opdracht van overheid en bedrijfsleven. Ons onderzoek helpt onze opdrachtgevers bij het nemen van beslissingen. SEO Economisch Onderzoek is gelieerd aan de Universiteit van Amsterdam. Dat geeft ons zicht op de nieuwste wetenschappelijke methoden. We hebben geen winst oogmerk en investeren continu in het intellectueel kapitaal van de medewerkers via promotietrajecten, het uitbrengen van wetenschappelijke publicaties, kennisnetwerken en congresbezoek.

SEO-rapport nr. 2018-58

ISBN 978-90-6733-931-5

Informatie & Disclaimer

SEO Economisch Onderzoek heeft op de verkregen informatie en data geen onderzoek uitgevoerd dat het karakter draagt van een accountantscontrole of due diligence. SEO is niet verantwoordelijk voor fouten of omissies in de verkregen informatie en data.

Copyright © 2018 SEO Amsterdam. Alle rechten voorbehouden. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen, onderzoeken en collegesyllabi, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld. Gegevens uit dit rapport mogen niet voor commerciële doeleinden gebruikt worden zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s). Toestemming kan worden verkregen via secretariaat@seo.nl

Samenvatting en conclusie

De arbeidsinkomensquote (AIQ) is een kengetal dat het aandeel van de beloning van de productiefactor arbeid in het nationale inkomen laat zien. Momenteel woedt er een discussie over de trendmatige ontwikkeling van deze quote. Ook zijn er vragen over hoe de AIQ het best gemeten kan worden en wat dit kengetal wel en niet laat zien. Ten slotte is het niet altijd duidelijk wat de oorzaak is van veranderingen in de AIQ.

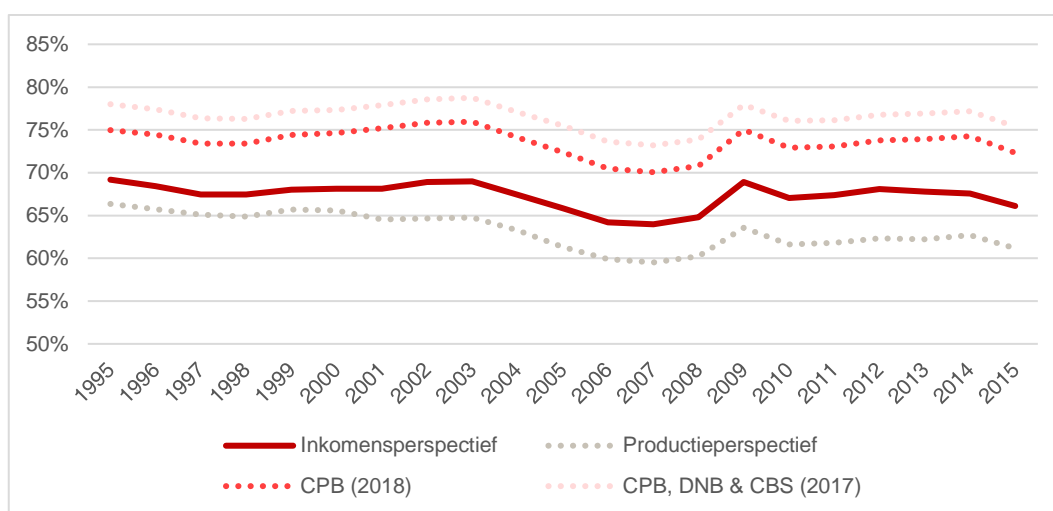
VNO-NCW en MKB-Nederland hebben daarom SEO Economisch Onderzoek gevraagd een overzicht te geven van de ontwikkeling van de AIQ en de mogelijke verklaringen voor deze ontwikkeling. SEO heeft op basis van diverse reeksen de ontwikkeling van de AIQ in beeld gebracht en een overzicht van de literatuur gemaakt, waarbij verschillende experts zijn geraadpleegd.

Manier van meten leidt tot verschillende uitkomsten

De literatuur laat zien dat de AIQ op uiteenlopende manieren wordt gemeten, afhankelijk van het doel van de analyse die wordt gemaakt. Dit heeft gevolgen voor de waargenomen hoogte en ontwikkeling van de AIQ. Een aantal keuzes moet worden gemaakt bij het meten, bijvoorbeeld de behandeling van het inkomen van zelfstandigen, de manier waarop wordt omgegaan met afschrijvingen, de definitie van toegevoegde waarde en de afbakening van de meegewogen economische activiteiten. Al deze elementen hebben invloed op het niveau en de ontwikkeling van de AIQ. Bovendien vergen verschillende doelen een andere analyse: een macro-economisch perspectief vraagt om het meenemen van de gehele economie, terwijl een blik op productiviteit de marktsector van de economie omvat. Ten slotte blijkt dat de AIQ achteraf wordt bijgesteld als gevolg van herzieningen van de nationale rekeningen door het CBS.

Op basis van CBS-data zijn verschillende definities van de AIQ berekend voor de Nederlandse economie in de periode 1995-2015 (Figuur S.1).

Figuur S.1 De AIQ in Nederland daalt licht in de periode 1995-2015

Bron: SEO Economisch Onderzoek, deels op basis van CPB (2018) en CPB, DNB & CBS (2017).

In het productieperspectief wordt de AIQ berekend vanuit de invalshoek van bedrijven: de productiekosten worden gesplitst in de kosten van arbeid versus afschrijvingen en kapitaalkosten. In het inkomensperspectief gaat het om de functionele inkomensverdeling en worden afschrijvingen niet meegenomen in de totale beloning van de productiefactoren. De AIQ's van het CPB en CPB/DNB/CBS zijn varianten op het inkomensperspectief.

De definitie is van belang voor het niveau van de AIQ. In het productieperspectief wordt in de noemer de (bruto) toegevoegde waarde inclusief afschrijvingen gebruikt, waardoor de noemer relatief groot is en de AIQ relatief laag. In het inkomensperspectief worden afschrijvingen niet, maar de productgebonden subsidies en belastingen (relevant voor de consument) wel meegenomen; per saldo ligt de AIQ daardoor zo'n 10 procentpunt boven die in het productieperspectief. In de andere twee definities wordt de toegevoegde waarde gecorrigeerd voor afschrijvingen en alle belastingen en subsidies, waardoor de noemer nog kleiner wordt en de AIQ hoger uitkomt.

Optimale niveau van de AIQ is niet bekend

In de periode 1995-2015 is de AIQ voor alle definities licht dalend. Langere reeksen laten een meer diffuus beeld zien en recente ramingen wijzen op een stijging. In de reeksen van het CPB is de AIQ sinds eind jaren '70 teruggelopen. Historische reeksen die teruggaan tot de Tweede Wereldoorlog of zelfs tot het begin van de twintigste eeuw laten zien dat de AIQ eind jaren '70 op een zeer hoog niveau lag en dat de huidige AIQ vergelijkbaar is met die van begin jaren '70. Het beeld dat van de AIQ ontstaat is dat op basis van een inkomensperspectief, waarin de gehele economie in beschouwing wordt genomen tegen marktprijzen, de AIQ de afgelopen decennia fluctueert tussen de 60 en 70 procent. Dit roept de vraag op wat een maatschappelijk optimaal niveau van de AIQ is. Hierover is weinig bekend, behalve dat de beloning voor arbeid in verhouding moet staan tot de marginale toegevoegde waarde van arbeidsinzet.

Diverse factoren beïnvloeden de AIQ, maar precieze effecten zijn veelal onbekend

Door technologische ontwikkeling zijn investeringen in nieuw kapitaal geïntensiveerd. Binnenlandse en internationale concurrentie hebben bijgedragen aan prikkels die productieve efficiëntie bevorderen. Ook op de arbeidsmarkt zelf is veel veranderd, bijvoorbeeld de groei van het aandeel flexibele arbeid en de sterke toename van het aantal zelfstandigen. Uit de literatuur blijkt dat deze factoren de AIQ beïnvloeden, waarbij de mate waarin dat gebeurt in Nederland niet empirisch is vastgesteld.

Ook spelen typisch Nederlandse kenmerken als het overschot op de lopende rekening, het pensioenstelsel en de sectorstructuur een rol bij de hoogte en de ontwikkeling van de AIQ. Het tweede pijler pensioenstelsel heeft geen effect op de AIQ. Veranderingen in sectorstructuur en het aandeel van het inkomen van zelfstandigen in het totale inkomen verklaren ook nauwelijks iets van de trendmatige ontwikkeling in de afgelopen twintig jaar. Het overschot op de lopende rekening is negatief gecorreleerd met de AIQ, maar is op zichzelf geen indicatie voor te lage lonen.

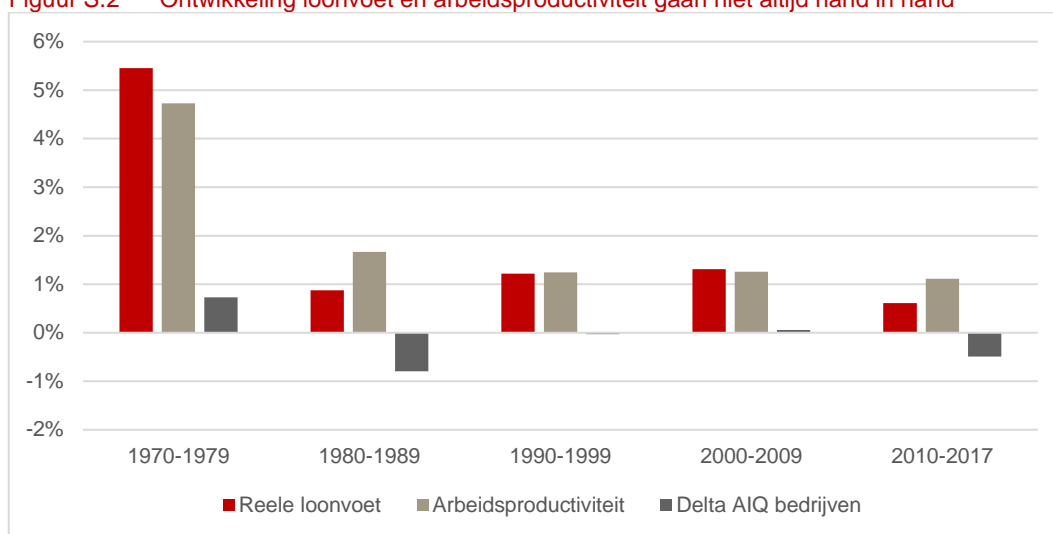
Lastenverzwaringen leiden in beginsel tot een hogere AIQ, omdat lastenverzwaringen vaak direct of indirect gedragen worden door de factor arbeid. Terugkijkend op de periode 2008-2017, waarin de collectieve lastendruk toenam, blijkt dat deze lastenstijging vooral in de jaren 2012-2014 tijdelijk een opwaarts effect op de AIQ heeft gehad. Per saldo is het effect over de gehele periode vanaf

2008 beperkt. Deze lastenstijgingen hebben dus niet zozeer de AIQ gedrukt, maar het netto beschikbaar inkomen en de koopkracht van huishoudens, en daardoor de consumptie. Het achterblijvende besteedbaar inkomen is echter wel een belangrijke reden waarom het debat over de AIQ nu wordt gevoerd.

Reële lonen en arbeidsproductiviteit lopen op langere termijn redelijk gelijk op

De AIQ wordt in Nederland veelal gezien als een graadmeter van de beloning van werknemers en kleine ondernemers en wordt vaak gekoppeld aan de loonontwikkeling. De AIQ daalt immers als de beloning van werknemers en zelfstandigen achterblijft bij de productiviteitsontwikkeling. Dit is ook zichtbaar in de ontwikkeling van de reële loonvoet en de arbeidsproductiviteit (Figuur S.2). In de jaren '70 groeide de loonvoet harder dan de productiviteit, waardoor de AIQ sterk opliep. Het Akkoord van Wassenaar zorgde in de jaren '80 voor de omgekeerde situatie. In de periode 1990-2009 ontwikkelden de loonvoet en de arbeidsproductiviteit zich hand in hand. Vanaf 2010 is een daling van de AIQ zichtbaar doordat de productiviteit sneller groeide dan de reële loonvoet. Wanneer recente ramingen worden meegenomen in de analyse, wordt deze daling voor een belangrijk deel tenietgedaan omdat de lonen stijgen. Over de gehele periode 1970-2017 bezien, blijft de loonvoet licht achter bij de productiviteitsgroei. Daardoor daalt de AIQ over deze periode licht; een verschil dat met de toename van de reële contractlonen in de komende periode in belangrijke mate verdwijnt.

Figuur S.2 Ontwikkeling loonvoet en arbeidsproductiviteit gaan niet altijd hand in hand

Bron: SEO Economisch Onderzoek.

AIQ is beperkt bruikbaar voor discussie over beleid

De bruikbaarheid van de AIQ als indicator voor sociaaleconomisch beleid wordt beperkt door de gevoeligheid van de AIQ voor verschillen in definities en rekenmethoden. Bijkomend probleem is het feit dat herzieningen van de nationale rekeningen achteraf voor verschuivingen in de AIQ kunnen zorgen (en hebben gezorgd) die eerder niet zichtbaar waren en gevolgen hebben voor het niveau, ontwikkeling ervan en discussie erover. Ook is onbekend wat het maatschappelijke optimale niveau van de AIQ is en hoe bijvoorbeeld technologische ontwikkelingen, globalisering en andere veranderingen op de arbeidsmarkt causaal samenhangen met de ontwikkeling van de AIQ in Nederland.

Uiteindelijk gaat het erom dat op lange termijn de ontwikkeling van de arbeidsbeloning en de productiviteitsgroei in de pas lopen, zodat arbeid haar marginale product verdient. Over de gehele periode 1970-2017 is de groei van de reële loonvoet licht achtergebleven bij die van de productiviteit. Dit cumuleert over deze periode in een daling van de AIQ. De relatief sterke groei van de loonvoet in de jaren '70 en de relatief sterke groei van de productiviteit in de jaren '80 heffen elkaar goeddeels op. Sinds de jaren '90 gaan de groei van productiviteit en arbeidsbeloning hand in hand. In de periode 2010-2017 is de loonvoet enigszins achtergebleven bij de productiviteitsgroei, maar het valt gezien de huidige krapte op de arbeidsmarkt in combinatie met de vertraagde reactie van lonen op de conjunctuur te verwachten dat dit verschil in de komende jaren in belangrijke mate wordt ingehaald zonder dat daar aanvullend beleid voor nodig is. De weer oplopende AIQ wordt ook bevestigd door de recente arbeidsmarktramingen van DNB en het CPB.

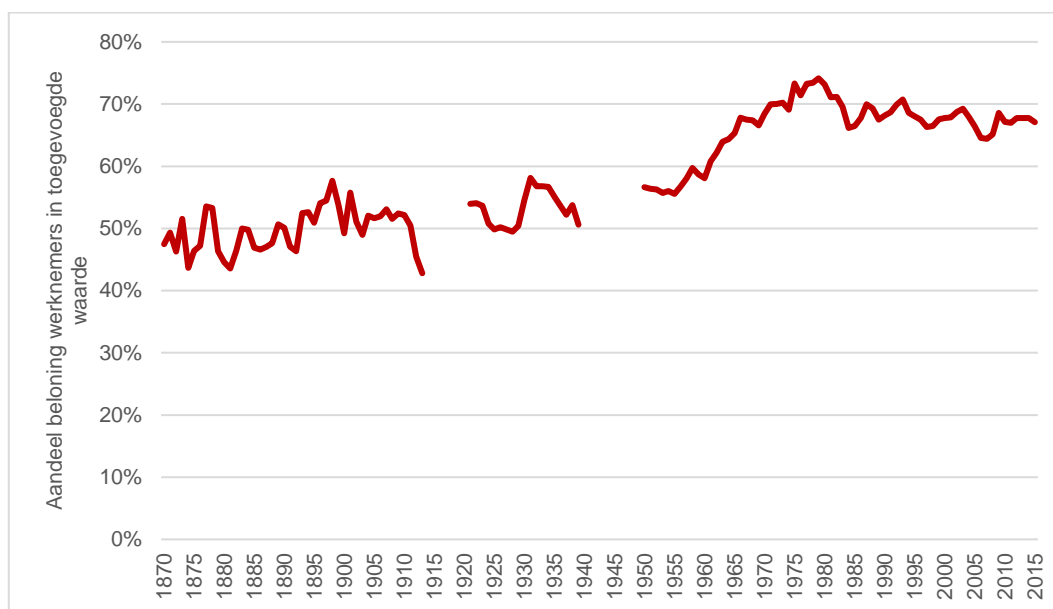
Inhoud

Samenvatting en conclusie.....	i
1 Inleiding.....	1
2 Ontwikkeling AIQ	5
2.1 De AIQ berekend.....	5
2.2 AIQ in Nederland	10
2.3 Internationale vergelijking.....	14
2.4 Lange termijn AIQ.....	15
2.5 Decompositie AIQ en loonvoet.....	16
3 Verklaringen voor veranderingen AIQ	19
4 Beschouwing	31
Literatuur	33
Bijlage A Meetmethodiek AIQ.....	37
Bijlage B Databeschikbaarheid.....	43
Bijlage C Effect lasten op de AIQ.....	45

1 Inleiding

Er is momenteel veel discussie over de ontwikkeling van lonen en de groei van het huishoudinkomen in Nederland. De loonontwikkeling zou achterblijven bij de groei van het nationale inkomen (bbp) en de groei van het huishoudinkomen stagneert, terwijl de winsten van het bedrijfsleven juist hoog zijn en een sterk oplopende trend zouden hebben. Ook zijn er zorgen over een mogelijke negatieve relatie tussen de flexibilisering van de arbeidsmarkt en de beloning van de factor arbeid. Als gevolg van flexibilisering daalt de onderhandelingsmacht van werknemers, waardoor de beloning van de factor arbeid meer onder druk is komen te staan. In deze discussie wordt vaak verwezen naar de ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote (AIQ). Deze quote geeft aan welk deel van het verdiende inkomen naar de factor arbeid gaat en welk deel naar de overige productiefactoren (zoals kapitaal en land).

Figuur 1.1 Arbeidsaandeel fluctueert sterk en stijgt in de twintigste eeuw

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van Smits et al. (2000), Den Bakker (2018) en CBS Statline.

Figuur 1.1 laat de beloning van werknemers in het nationale inkomen zien sinds 1870.¹ Paragraaf 2.4 gaat nader in op de lange termijn ontwikkeling. Als we kijken naar de naoorlogse periode, moest de kapitaalvoorraad weer worden opgebouwd en werd een matiging van de beloning van arbeid (toen nog gedefinieerd als het ‘werknemersaandeel’) voor lief genomen. In de jaren ‘60 van de vorige eeuw is het begrip AIQ geïntroduceerd door het Centraal Planbureau (CPB) en werd het een kerngetal in de Sociaal Economische Raad (SER) om het evenwicht tussen arbeid en kapitaal (werknemers en werkgevers) in de gaten te houden. Op basis van een sterk stijgende AIQ is vanaf eind jaren ‘70 beleid gevoerd om de lonen te matigen – onder andere het Akkoord van Wassenaar. Salverda (1977) haalt in dat kader CPB-directeur Van den Beld aan: “De belangrijkste karakteristiek

¹ De beloning van werknemers is slechts één deel van de AIQ. Het andere deel is de arbeidsbeloning van zelfstandigen. Deze beloning kunnen we niet vanaf 1870 in kaart brengen. De eigenlijke AIQ is dus hoger dan alleen de arbeidsbeloning van werknemers.

van de Nederlandse economie is de hoogte van de arbeidsinkomensquote. (...) De AIQ is in de afgelopen jaren explosief gestegen en bedraagt op het ogenblik 92 procent; dat is onaanvaardbaar en onverantwoord hoog”. In de jaren ’80 daalt de AIQ mede als gevolg van loonmatiging en wordt het relatief stil rondom het begrip AIQ. Er lijkt onder wetenschappers consensus te bestaan dat in de markt een evenwicht ontstaat tussen de beloning van arbeid en kapitaal (Cho et al., 2017).

In de Grote Recessie en op de weg richting economisch herstel wordt de AIQ opnieuw onderwerp van discussie. Onder aanvoering van internationale organisaties als het IMF en de OESO wordt aandacht gevraagd voor een dalende beloning voor arbeid. De OESO publiceert in 2012 een studie met de veelzeggende titel *Labour losing to capital* waar de ontwikkeling van AIQ in verschillende landen centraal staat (OESO, 2012). Ook in Nederland wordt de discussie nieuw leven ingeblazen met hoorzittingen in de Tweede Kamer, nieuwe interesse bij beleidsmakers en wetenschappers die zich opnieuw verdiepen in de AIQ.² De discussie over de hoogte en de trend van de AIQ heeft in Nederland vooral geleid tot een roep om loonstijging. Met een dergelijke loonstijging zou de arbeidsinkomensquote (AIQ) weer kunnen toenemen (of minimaal minder kunnen dalen) wat de balans tussen de beloning van kapitaal en arbeid evenwichtiger zou maken.

In deze discussie is een aantal elementen onhelder. Ten eerste is het niet duidelijk of de beloning van arbeid daalt als over een langere termijn wordt gekeken. Ten tweede is het ingewikkeld om de hoogte en ontwikkeling van het complement – de kapitaalinkomensquote – te duiden. Ten derde bestaat al sinds de introductie van het begrip veel discussie over de definitie van teller en noemer (zie Salverda, 1977).

Het doel van dit onderzoek is een overzicht te geven van de feiten en van mogelijke verklaringen voor de ontwikkeling van de AIQ. De volgende vragen zijn aan de orde in dit onderzoek:

1. Op welke manieren kan de AIQ worden gemeten?
2. Hoe verandert de AIQ over de tijd in verschillende berekeningswijzen en sectoren en hoe moeten de verschillende uitkomsten worden geïnterpreteerd? Doet de daling van de AIQ zich ook in Nederland voor, en zo ja, wat zijn mogelijke verklaringen hiervoor?
3. De reële loonkosten en arbeidsproductiviteit ontwikkelen zich langjarig ongeveer gelijk. Toch lijkt de AIQ een dalend patroon te laten zien. Hoe kan dat?
4. In hoeverre is de AIQ een nuttige indicator om beleid op te baseren?

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden is het belangrijk om goed te meten. In essentie is de AIQ het quotiënt van de lonen en de productie (het nationale inkomen). In de praktijk (van de nationale rekeningen) zitten er aan het meten hiervan haken en ogen, waar de literatuur en ook het CBS rekenschap van geven. Subtiele verschillen in de gehanteerde definities van teller en noemer van de AIQ kunnen tot uiteenlopende uitkomsten leiden, zowel in niveaus als in trends. Hierdoor is het mogelijk dat iedereen een eigen waarheid weet te vinden in een brij aan cijfers en quotiënten – een situatie die onwenselijk is.

In hoofdstuk 2 van dit rapport wordt op basis van de wetenschappelijke literatuur een aantal berekeningswijzen voor de AIQ geïnventariseerd. De AIQ wordt berekend voor de gehele economie

² Economisch Statistische Berichten besteedde in november 206 een issue (jaargang 101, nr. 4743) aan loonvorming in Nederland waarin de ontwikkeling van de AIQ een prominente rol vervult.

en voor verschillende sectoren met behulp van statistische informatie die beschikbaar is bij het CBS en bij internationale organisaties als het IMF en de OESO. We beschrijven nauwgezet wat veranderingen van aannames van verschillende berekeningsmethoden betekenen voor het niveau en de ontwikkeling van de AIQ in de periode vanaf 1995. Daarnaast wordt een internationaal en een lange-termijn perspectief gegeven op de ontwikkeling van de AIQ, en een decompositie gemaakt van de AIQ over de periode 1970-2017. Hoofdstuk 3 verkent een aantal verklaringen voor veranderingen in de AIQ aan de hand van de economische theorie, wetenschappelijke literatuur en de meest recente empirische kennis. Hierbij wordt in het bijzonder aandacht besteed aan de verklaringen voor de ontwikkeling van de AIQ.

2 Ontwikkeling AIQ

Verschillen in rekenmethodiek hebben gevolgen voor het niveau en de ontwikkeling van de AIQ. Ook het startjaar beïnvloedt conclusies over de mate van verandering. De berekende varianten van de AIQ sinds 1995 laten een vlak of dalend verloop zien. Berekeningen die verder teruggaan laten zien dat de AIQ is toegenomen.

De discussie over de AIQ centreert niet alleen om de daling van dit kengetal. Ook de precieze betekenis van dit getal en de meetmethode zijn momenteel onderwerp van studie en debat. Illustratief is de recente herziening van de methode die de instituten die verantwoordelijk zijn voor de ramingen (CPB en DNB) en de nationale rekeningen (CBS) hanteren om de AIQ vast te stellen. In een gezamenlijke studie concluderen zij dat de ‘oude definitie’ van de AIQ resulteerde in een te hoge AIQ doordat het toegerekend arbeidsinkomen van zelfstandigen de afgelopen jaren in toenemende mate uit de pas is gaan lopen met het netto gemengd inkomen (zie CPB, DNB & CBS, 2017). De nieuwe methode corrigeert hiervoor en resulteert daarmee in een lager niveau van de AIQ.

Het inkomen van zelfstandigen is niet het enige ‘bewegende deel’ van de AIQ. De AIQ bestaat immers voor een groot deel uit de lonen van werknemers en een maat van de totale toegevoegde waarde. Keuzes die hierin gemaakt worden hebben gevolgen voor het niveau en mogelijk ook de ontwikkeling van de AIQ.

Om hier zicht op te krijgen maakt dit hoofdstuk eerst de balans op van de wetenschappelijke literatuur met betrekking tot het meten van de AIQ. Deze inventarisatie resulteert in een consistente rekenmethode. Tevens biedt deze methode inzicht in de verschillen tussen de AIQ’s die door diverse onderzoekers en instanties zijn gepubliceerd. Er wordt een aantal AIQ’s berekend om deze verschillen te illustreren en te duiden en om vast te stellen of de ontwikkeling van de AIQ robuust is wanneer naar verschillende definities wordt gekeken. Hierbij wordt expliciet aandacht besteed aan verschillen tussen de AIQ die wij rapporteren en de AIQ die gerapporteerd wordt door CPB, DNB & CBS (2017) en de internationaal gerapporteerde AIQ’s van de OESO.

Op basis van deze inventarisatie is de conclusie dat het onmogelijk is te komen tot een uitspraak over het optimale niveau van de AIQ. Een AIQ gemeten met het inkomensperspectief tussen de 60 en 70 procent van het bbp lijkt gezien de historie en internationaal gezien een normaal niveau.

2.1 De AIQ berekend

De AIQ wordt berekend op basis van de nationale rekeningen vanuit de inkomensvorming. Deze rekeningen bouwen de toegevoegde waarde op uit de beloning voor de productiefactoren arbeid en kapitaal en belastingen. Tabel 2.1 brengt deze systematische opbouw in de nationale rekeningen in kaart. Bijlage A geeft een meer gedetailleerd overzicht van de in deze paragraaf besproken thema’s.

De beloning van werknemers bestaat uit hun arbeidsbeloning en de sociale lasten ten laste van de werkgever. De arbeidsbeloning is meer dan alleen het contractuele salaris; het bevat onder meer

ook incidenteel loon of loon in natura. IB-ondernemers verdienen een ‘gemengd inkomen’ wat bestaat uit zowel de beloning voor de door hen geleverde arbeid als voor kapitaal (inclusief afschrijvingen). Het ‘exploitatieoverschot’ completeert de opbouw van de toegevoegde waarde tegen factorkosten vanuit de inkomensvorming. Het CBS meet dit overschot door de toegevoegde waarde te verminderen met de beloning voor arbeid.³ Het exploitatieoverschot is hiermee onderdeel van de kapitaalbeloning. Deze kapitaalbeloning is een breed concept. Het exploitatieoverschot bestaat hiermee niet alleen uit de winsten van bedrijven, maar ook uit bijvoorbeeld de inkomsten van huishoudens die voortvloeien uit eventueel eigenwoningbezit.

Gezamenlijk vormen de beloning van werknemers, het bruto gemengd inkomen en het bruto exploitatieoverschot de toegevoegde waarde tegen factorkosten. Het vermeerderen van de toegevoegde waarde tegen factorkosten met niet-productgebonden belastingen en subsidies resulteert in de toegevoegde waarde tegen *basisprijzen*. Vermeerdering van dit waardebegrip met productgebonden belastingen en subsidies vormt de toegevoegde waarde tegen *marktprijzen*.

Tabel 2.1 Systematiek nationale rekeningen vanuit de inkomensvorming

Post in de nationale rekeningen	Bouwstenen
Arbeidsbeloning werknemers	
Sociale lasten (werkgevers)	+
Beloning werknemers	(1)
Netto gemengd inkomen	(2a)
Afschrijving vaste activa	+
Bruto gemengd inkomen	(2b)
Netto exploitatieoverschot	(3a)
Afschrijving vaste activa	+
Bruto exploitatieoverschot	(3b)
Toegevoegde waarde tegen factorkosten	= (1) + (2b) + (3b)
Niet-productgebonden belastingen en subsidies	(4)
Toegevoegde waarde tegen basisprijzen	= (1) + (2b) + (3b) + (4)
Productgebonden belastingen en subsidies	(5)
Toegevoegde waarde tegen marktprijzen	= (1) + (2b) + (3b) + (4) + (5)

Bron: SEO Economisch Onderzoek.

Noot: ‘Exploitatieoverschot’ doelt hier op het exploitatieoverschot zoals gerapporteerd door het CBS, maar geschoond van het gemengd inkomen.

³ Merk op dat in de systematiek van het CBS het ‘gemengd inkomen’ in veel tabellen zit besloten in de post ‘exploitatieoverschot’.

2.1.1 Keuzes en afwegingen

Het vaststellen van de AIQ bestaat uit het delen van de som van de beloning van werknemers en het ‘arbeidsdeel’ van het gemengd inkomen door de toegevoegde waarde. Op hoofdlijnen zijn er vier keuzes die hierbij moeten worden gemaakt:

- het arbeidsdeel van het gemengd inkomen;
- het begrip toegevoegde waarde;
- het aantal economische activiteiten dat wordt meegenomen; en
- het rekenen in nominale of reële termen.

Gemengd inkomen

Het gedegen vaststellen van het arbeidsdeel van het gemengd inkomen van vooral zelfstandigen is het onderwerp van de studie van CPB, DNB & CBS (2017). In elk geval zijn afschrijvingen geen arbeidsbeloning. Hiermee is de vraag welk deel van het netto gemengd inkomen voor rekening van arbeid moet vallen beantwoord. Het onderzoek stelt dat dit het volledige netto gemengd inkomen moet zijn, met uitzondering van de bedrijfstak onroerend goed waarvoor toegerekend arbeidsinkomen gehanteerd moet worden. De reden is dat voor deze bedrijfstak geen goede reeks van het netto gemengd inkomen beschikbaar is. De toerekening bestaat eruit dat voor kleine ondernemers in deze bedrijfstak hun ‘arbeidsbeloning’ wordt afgeleid uit de beloning van werknemers binnen deze bedrijfstak. In de wetenschappelijke literatuur bestaat discussie over de wijze waarop de arbeidsbeloning van IB-ondernemers zou moeten worden vastgesteld, waarbij verschillende definities vooral leiden tot verschillende niveaus van de AIQ op macro-economisch niveau en tot verschillen in sectoren met veel IB-ondernemers (Cho et al., 2017).

Toegevoegde waarde

Een inventarisatie van de wetenschappelijke literatuur laat verder zien dat verschillende studies anders omgaan met het begrip toegevoegde waarde. Cho et al. (2017) vatten namens het OESO de literatuur samen en stellen vast dat er een ‘inkomens- en een productieperspectief’ is om de toegevoegde waarde te berekenen. Het te hanteren perspectief hangt sterk samen met het doel van de studie. In het productieperspectief gaat het om de keuzes van bedrijven om arbeid en kapitaal in te zetten in het productieproces en de bijhorende vergoeding daarvoor. Het daarvoor relevante waardebegrip is de toegevoegde waarde tegen basisprijzen. Ook zou depreciatie meegenomen moeten worden in de toegevoegde waarde, omdat afschrijvingen opgebracht moeten worden uit de opbrengsten van de productie. Het ‘inkomensperspectief’ gaat uit van een functionele inkomensverdeling. Op basis van deze inkomensverdeling moet de toegevoegde waarde tegen marktprijzen in beschouwing worden genomen. Met dit perspectief komt de welvaart die consumenten zich kunnen veroorloven in beeld. Depreciatie hoeft dan niet meegenomen te worden: afschrijvingen zijn geen beloning voor kapitaalinzet en zijn daarmee niet informatief voor de functionele inkomensverdeling.

Afbakening sectoren

Het te hanteren perspectief voor het berekenen van de toegevoegde waarde is direct gerelateerd aan de vraag of alle economische activiteiten meegenomen moeten worden in de berekening van de toegevoegde waarde. Niet alle economische activiteiten hebben immers dezelfde toegevoegde waarde en/of toegevoegde waarde die in verhouding staat tot de benodigde arbeid- en kapitaalinzet. De waardering van niet-marktproductie van goederen, zoals het openbaar bestuur en het onderwijs, sluit niet goed aan bij de toegevoegde waarde in andere bedrijfstakken (er is geen markt voor de waardering ervan) en kapitaalinkomens in bijvoorbeeld de financiële sector of in relatie tot

eigenwoningbezit worden niet (op een nauwkeurige manier) tot het nationaal inkomen gerekend. In een recente publicatie van het CPB (CPB, 2018) wordt daarom de AIQ gerapporteerd exclusief het openbaar bestuur en het onderwijs. CPB, DNB & CBS (2017) nemen deze bedrijfstakken echter wel mee in hun berekening van de AIQ. Cho et al. (2017) stellen dat de inkomensbenadering niet-marktproductie, eigenwoningbezit en de financiële sector wel meeneemt, maar de productiebenadering niet. Deze activiteiten vertegenwoordigen welvaart en doen er daarom toe voor de functionele inkomensverdeling.

2.1.2 Berekeningen

Op basis van de voorgaande inventarisatie van keuzes en afwegingen berekenen we een aantal nominale AIQ's, die in Tabel 2.2 worden samengevat:⁴

- AIQ volgens het inkomensperspectief in Cho et al. (2017);
- AIQ volgens het productieperspectief in Cho et al. (2017);
- AIQ op basis van de veronderstellingen van het CPB (CPB, 2018); en
- AIQ op basis van het rapport van CPB, DNB & CBS (2017).

De AIQ wordt berekend voor de periode 1995-2015, omdat voor deze periode een consistente reeks met data beschikbaar is. Bijlage B gaat in op de databeschikbaarheid en de gebruikte data bij het maken van de berekeningen.

Inkomensperspectief

De AIQ is gebaseerd op de toegevoegde waarde tegen marktprijzen, waarbij depreciatie niet wordt meegenomen en er niet wordt geschoond voor eigenwoningbezit, niet-marktproductie of de financiële sector. De basisvariant schrijft het volledig netto gemengd inkomen van zelfstandigen toe aan de factor arbeid, met uitzondering van de bedrijfstak 'verhuur en handel van onroerend goed' waar gewerkt wordt met toegerekend arbeidsinkomen. Dit sluit aan bij de Nederlandse beleidscontext i.c. de methodiek van CPB (2018) en CPB, DNB & CBS (2017). Twee varianten hierop zijn om ook zzp'ers in de bedrijfstak 'onroerend goed' te belonen voor de door hen geleverde arbeid met het netto gemengd inkomen, of hen in alle bedrijfstakken te belonen met het toegerekende arbeidsinkomen.

In de empirische analyse nemen we het inkomensperspectief als basis. De belangrijkste reden hiervoor is dat alle sectoren worden meegenomen en dat deze wijze van berekenen nauw aansluit bij de beleidsdiscussie in Nederland die over inkomen en beloning van arbeid gaat.

Productieperspectief

De tweede variant betreft het productieperspectief. Daarin wordt gerekend met toegevoegde waarde tegen basisprijzen inclusief depreciatie. Ook wordt de AIQ geschoond van de activiteiten van een aantal bedrijfstakken, namelijk de financiële dienstverlening, verhuur en handel van onroerend goed, openbaar bestuur en overheidsdiensten, onderwijs, gezondheids- en welzijnszorg en huishoudens. De behandeling van zelfstandigen is identiek aan het inkomensperspectief.

⁴ Het berekenen van beide perspectieven uit Cho et al. (2017) geeft rekenschap van de laatste stand van de wetenschappelijke literatuur met betrekking tot het meten van de AIQ. Het berekenen van de varianten van het CPB (2018) en van CPB, DNB & CBS (2017) is vooral relevant voor de Nederlandse beleidsmatige context.

CPB (2018)

De derde variant is relevant in de Nederlandse beleidscontext. Het CPB rekent in het CEP 2018 met toegevoegde waarde tegen factorkosten, exclusief depreciatie. Ook schoont CPB voor niet-marktproductie (bedrijfstakingen openbaar bestuur en overheidsdiensten en onderwijs). De behandeling van zelfstandigen is conform de basisvariant van het inkomensperspectief hierboven (cf. CPB, DNB & CBS, 2017). CPB sluit hiermee niet direct aan bij het door het OESO gehanteerde onderscheid tussen het inkomens- en productieperspectief.

CPB, DNB & CBS (2017)

De laatste variant is die van CPB, DNB & CBS (2017). Deze variant is identiek aan CPB (2018) met uitzondering van het feit dat deze variant niet schoont voor niet-marktproductie in de vorm van openbaar bestuur en overheidsdiensten en onderwijs. CPB, DNB & CBS (2017) sluiten hiermee ook niet direct aan bij het door het OESO gehanteerde onderscheid tussen het inkomens- en productieperspectief.

Tabel 2.2 Varianten AIQ

	Inkomensperspectief	Productieperspectief	CPB CEP2018	CBS/DNB/CPB
<i>Deflator</i>			Exclusief bbp-deflator	
<i>Inkomensbegrip</i>	Marktprijzen	Basisprijzen	Factorkosten	Factorkosten
	Exclusief depreciatie	Inclusief depreciatie	Exclusief depreciatie	Exclusief depreciatie
<i>Bedrijfstakingen</i>	Inclusief eigen woning	Exclusief eigen woning	Inclusief eigen woning	Inclusief eigen woning
	Inclusief niet-marktproductie	Exclusief niet-marktproductie	Exclusief deel niet-marktproductie	Inclusief niet-marktproductie
	Inclusief financiële sector	Exclusief financiële sector	Inclusief financiële sector	Inclusief financiële sector
<i>Varianten arbeidsbeloning zelfstandigen</i>	Arbeidsbeloning is het volledig netto gemengd inkomen			
	Arbeidsbeloning is het volledig netto gemengd inkomen, met uitzondering van de bedrijfstak 'verhuur en handel van onroerend goed' waar de arbeidsbeloning het toegerekend arbeidsinkomen op basis van de lonen is.		Netto gemengd inkomen m.u.v. bedrijfstak onroerend goed.	Netto gemengd inkomen m.u.v. bedrijfstak onroerend goed.
	Toerekening arbeidsinkomen op basis van de lonen van werknemers tot een maximum van het netto gemengd inkomen			

Bron: SEO Economisch Onderzoek.

2.1.3 Kapitaalinkomensquote (KIQ)

De productiefactor kapitaal wordt ook beloond uit het nationaal inkomen. De kapitaalinkomensquote (KIQ) is hiermee het complement van de AIQ en laat dus zien welk deel van de toegevoegde waarde ten bate valt aan de productiefactor kapitaal.

Gelet op de voorgaande discussie over de uitdagingen bij het vaststellen van de AIQ, is ook het meten van de KIQ niet zonder problemen. Indien zij gemeten wordt als letterlijk het complement van de AIQ zijn alle hierboven beschreven meetproblemen voor de AIQ ook van toepassing op de KIQ. Indien de KIQ direct gemeten wordt, dienen zich vergelijkbare problemen aan. Illustratief zijn wederom zelfstandigen. Bij het vaststellen van de AIQ moet aan het netto gemengd inkomen hun arbeidsbeloning ontleend worden. Bij het direct meten van de KIQ is daarentegen het probleem dat de kapitaalbeloning aan het netto gemengd inkomen ontleend moet worden. Net zoals het imputeren van het arbeidsinkomen, is het imputeren van het kapitaalinkomen lastig. CPB, DNB & CBS (2017) concluderen hier onvoldoende data voor te hebben.

Ook verschillen in het productie- of het inkomensperspectief hebben gevolgen voor de KIQ, met name via de afschrijving van activa. In het productieperspectief worden afschrijvingen meegenomen in de toegevoegde waarde omdat deze afschrijvingen immers wel opgebracht moeten worden door de productie. Het inkomensperspectief wat ziet op de functionele inkomensverdeling doet dit niet. Afschrijvingen zijn immers geen ‘beloning’ voor kapitaalinzet. Afschrijvingen hebben echter een aanzienlijke invloed op het niveau en de trend van de AIQ (Cho et al., 2017).

Verder is ‘kapitaalbeloning’ een variabel begrip. Vanzelfsprekend vallen de winsten van bedrijven hieronder. Zij vormen immers de beloning voor het verschaffen van kapitaal aan een onderneming. Fijngevoeliger is dat huishoudens in de systematiek van de nationale rekeningen ook kapitaalinkomsten hebben indien zij woningeigenaar zijn. Dit kan aanzienlijke gevolgen hebben voor de KIQ. Rognlie (2015) laat bijvoorbeeld zien dat in de Verenigde Staten een aanzienlijk deel van de stijging van de KIQ voor rekening komt van eigenwoningbezit, in plaats van voor rekening van bijvoorbeeld de bedrijfswinsten. Kortom, het complement van de AIQ bevat inderdaad winst, maar ook andere componenten zoals kapitaalinkomsten van woningbezitters: een toename van de KIQ is dus niet per definitie hetzelfde als een toename van de winsten.

2.2 AIQ in Nederland

Figuur 2.1 laat de ontwikkeling van de AIQ in Nederland zien volgens de vier varianten.⁵ Het inkomensperspectief wordt weergegeven met de niet-onderbroken lijn. In 1995 lag de AIQ volgens deze definities op 69 procent en in 2015 op 66 procent. Deze daling van 3 procentpunt is niet onafgebroken geweest: zowel in 2003 en 2009 lag de AIQ op het niveau van 1995. Hiermee kan worden geconcludeerd dat de AIQ sinds 1995 niet boven het niveau van dat jaar is uitgekomen, maar van een trendmatig dalende AIQ is in deze periode geen sprake.

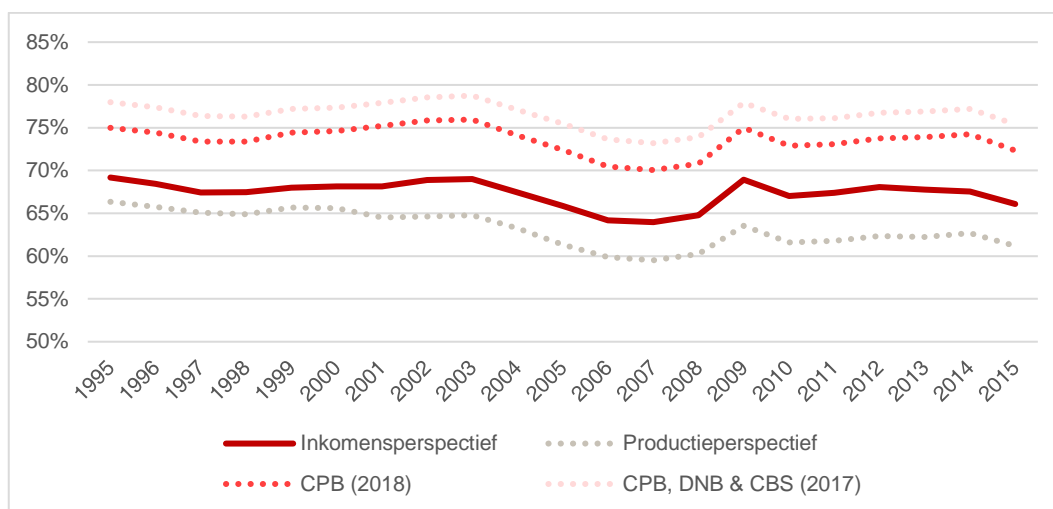
Het inkomensperspectief wijkt af van het productieperspectief en de AIQ's zoals berekend in CPB (2018) en CPB, DNB & CBS (2017), terwijl op gelijke manier met het inkomen van IB-ondernemers is omgegaan – Figuur 2.1. In niveau ligt het productieperspectief lager en komen de andere varianten hoger uit. Dit hangt af van verschillen in de toegevoegde waarde (noemer) en de meegewogen bedrijfstakken (teller en noemer). Het inkomensperspectief en CPB (2018), DNB & CBS (2017) rekenen met inbegrip van alle bedrijfstakken. CPB (2018) schoont vervolgens de AIQ van de bedrijfstakken openbaar bestuur en overheidsdiensten en onderwijs, terwijl het

⁵ De behandeling van zelfstandigen is conform de basisvariant. Deze variant schrijft het volledig netto gemengd inkomen van zelfstandigen toe aan de factor arbeid, met uitzondering van de bedrijfstak ‘verhuur en handel van onroerend goed’ waar gewerkt wordt met toegerekend arbeidsinkomen.

productieperspectief ook de bedrijfstakken onroerend goed, financiële diensten en huishoudens niet meeneemt.

De verschillen in de trends zijn minder opvallend, maar wel aanwezig. De AIQ daalt in het productieperspectief met 4 procentpunt tussen 1995 en 2015; in de andere varianten met 3 procentpunt. Gelet op de niveaus is er een grotere relatieve daling van de AIQ in het productieperspectief te zien in vergelijking met de andere AIQ's: elk hoger niveau heeft een lagere relatieve daling. Ook in kleinere tijdsintervallen verschillen de trends. Tussen 2012 en 2014 daalt de AIQ in het inkomensperspectief, terwijl de AIQ in CPB (2018) en DNB, CPB & CBS (2017) stijgt.

Figuur 2.1 De AIQ in Nederland daalt licht in de periode vanaf 1995

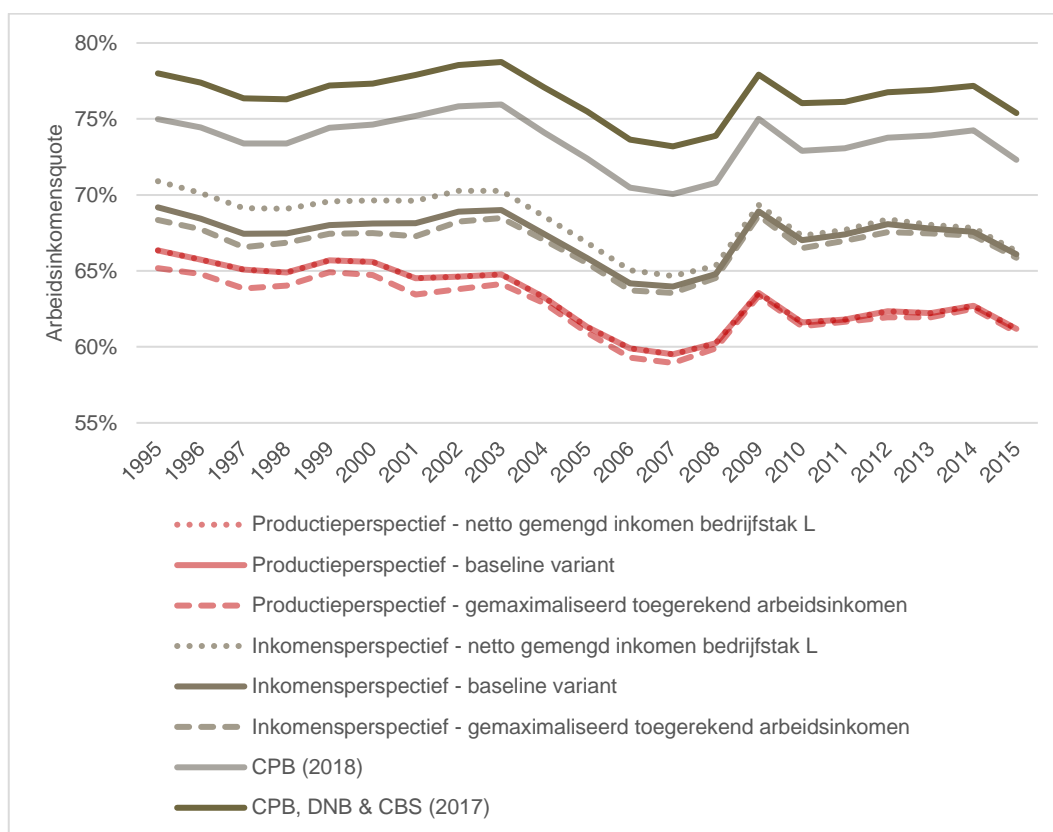

Bron: SEO Economisch Onderzoek, deels op basis van CPB (2018) en CPB, DNB & CBS (2017).

CPB, DNB & CBS (2017) laat zien dat de manier waarop met het inkomen van zelfstandigen wordt omgegaan van invloed is op de gemeten AIQ. Figuur 2.2 laat zien dat dit ook geldt voor het inkomens- en productieperspectief. Indien de arbeidsbeloning van zelfstandigen in alle bedrijfstakken (dus inclusief de bedrijfstak onroerend goed) gelijk wordt gesteld aan het volledig netto gemengd inkomen leidt dit tot een hogere AIQ in het inkomensperspectief. Het productieperspectief verandert niet, omdat daar de bedrijfstak onroerend goed niet meegewogen wordt. Alternatief is de arbeidsbeloning van zzp'ers gelijk te stellen aan het toegerekend arbeidsinkomen tot maximaal het netto gemengd inkomen. Dit resulteert in een gemiddeld lagere AIQ, omdat in sommige bedrijfstakken het toegerekend arbeidsinkomen lager is dan het netto gemengd inkomen.

Wat verder opvalt in Figuur 2.2 is dat de verschillen die ontstaan door een verschillende wijze van toerekening van het inkomen van zzp'ers vooral in de eerste tien jaar van de onderzochte periode tot verschillen leiden in de gemeten AIQ. In het tweede deel van de periode zijn nauwelijks verschillen waar te nemen en lijkt de toerekening er minder toe te doen.

Figuur 2.2 Definitieverschillen leiden tot andere ontwikkeling van de AIQ

Bron: SEO Economisch Onderzoek, deels op basis van CPB (2018), CBS, CBP & DNB (2017).

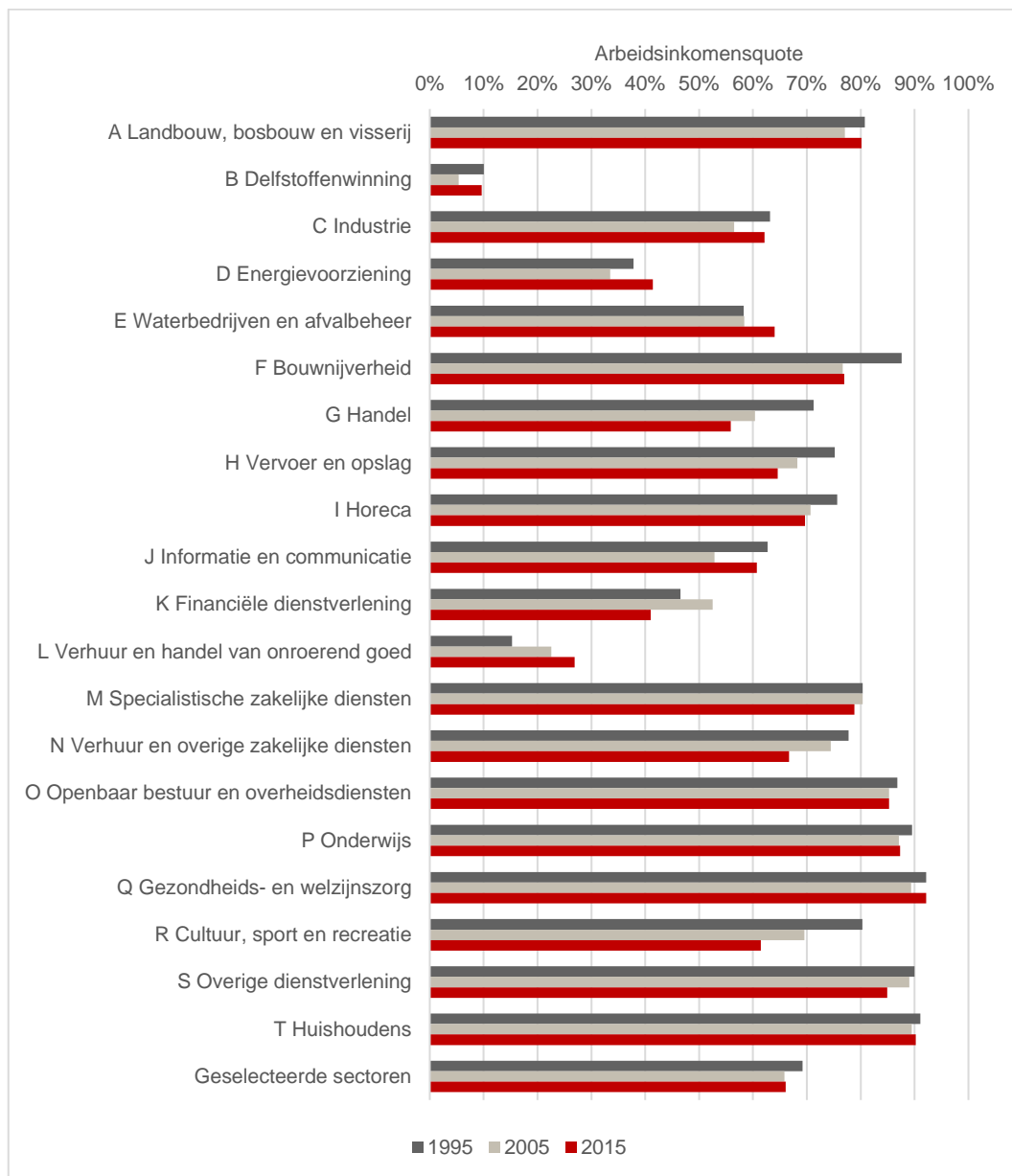
Binnen het inkomensperspectief verschillen bedrijfstakken in hun ontwikkeling. Figuur 2.3 laat de verandering in de AIQ volgens het inkomensperspectief (baseline) zien per bedrijfstak tussen 1995 en 2015. Bedrijfstakken blijken (soms) te verschillen in het niveau van de AIQ, zowel in 1995 als in 2015. De meeste bedrijfstakken blijken in 1995 een AIQ van minimaal 60 procent te hebben. Uitzondering op deze regel blijken de bedrijfstakken delfstoffenwinning, energievoorziening, waterbedrijven en afvalbeheer, financiële dienstverlening en verhuur en handel van onroerend goed. Het merendeel van de bedrijfstakken had ook in 2015 een AIQ van meer dan 60 procent. De waterbedrijven- en afvalbeheerbranche was dat jaar opgeklommen tot een AIQ van meer dan 60 procent. De bedrijfstak handel daarentegen kwam onder dit niveau uit.

In termen van verandering blijken veel bedrijfstakken een relatief constante AIQ te hebben. In de landbouw, industrie, specialistische zakelijke dienstverlening, het openbaar bestuur, onderwijs, en gezondheids- en welzijnszorg is de AIQ tussen 1995 en 2015 nauwelijks veranderd. Bij bedrijfstakken als openbaar bestuur, onderwijs, gezondheids- en welzijnszorg moet overigens wel opgemerkt worden dat zij in de systematiek van de nationale rekeningen bij veronderstelling geen of slechts een kleine kapitaalbeloning hebben.

In andere bedrijfstakken zijn grotere veranderingen zichtbaar. Er zijn forse verschillen tussen sectoren zowel in het niveau als in de ontwikkeling van de AIQ. De AIQ beweegt mee met de conjunctuur, wat ook zichtbaar is op het niveau van bedrijfstakken. Sommige bedrijfstakken zijn conjunctuurgevoeliger dan andere (bijvoorbeeld de bouw) en laten daardoor heftigere bewegingen over de tijd zien. Voor een deel wordt dit veroorzaakt doordat het winstinkomen volatieler is. Ook speelt

een rol dat het aandeel flexibele arbeid en zelfstandigen verschilt per sector, waardoor de beloning van arbeid conjunctuurgevoeliger is. Ten slotte hebben trendmatige ontwikkelingen, zoals de toename van concurrentie uit het buitenland en technologische veranderingen een effect op het niveau en de ontwikkeling van de AIQ. In het volgende hoofdstuk bespreken we de effecten van de verschillende verklaringen voor de ontwikkeling van de AIQ.

Figuur 2.3 Niveau en ontwikkeling van de AIQ verschilt per bedrijfstak (1995-2015)

Bron: SEO Economisch Onderzoek.

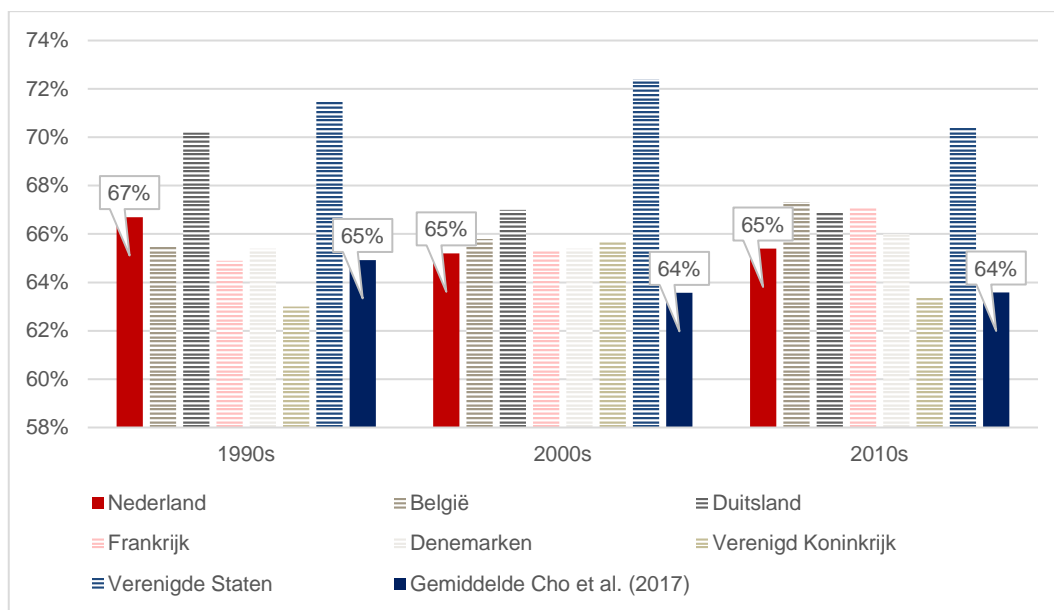
2.3 Internationale vergelijking

Op basis van Cho et al. (2017) kan een internationale vergelijking gemaakt worden. Figuur 2.4 maakt deze vergelijking voor het inkomensperspectief. De staven geven tienjaarsgemiddelden weer.⁶

In de jaren '90 lag de AIQ volgens het inkomensperspectief in Nederland gemiddeld op 67 procent en na de eeuwwisseling gemiddeld op 65 procent. Dit zijn hogere niveaus dan gemiddeld in andere OESO-landen. Ook in de hierop volgende decennia lag de AIQ in Nederland boven het niveau van het OESO-gemiddelde. Buurlanden als België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk hebben in de regel AIQ's op een vergelijkbaar niveau als Nederland, namelijk tussen de 63 en 67 procent. De Verenigde Staten daarentegen, zijn in niveau een uitschieter met een AIQ structureel boven de 70 procent volgens het inkomensperspectief.

In termen van verandering is de AIQ in Nederland tussen de jaren '90 en de jaren '10 iets harder teruggelopen dan gemiddeld in de OESO. Waar de Nederlandse AIQ kromp van 67 voor de eeuwwisseling naar 65 procent erna, daalde gemiddeld in de OESO de AIQ van 65 naar 64 procent over dezelfde periode. Onder deze gemiddelde daling zitten aanzienlijke verschillen tussen landen. Zo is de AIQ in bijvoorbeeld Duitsland gekrompen, van 70 in de jaren '90 naar 67 procent in de jaren '10. In België is de AIQ daarentegen toegenomen, van 66 in de jaren '90 naar 67 procent in de jaren '10.

Figuur 2.4 Er bestaan verschillen tussen landen (Internationaal inkomensperspectief)

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van Cho et al. (2017).

⁶ Op basis van het productieperspectief kunnen kwalitatief dezelfde conclusies worden getrokken als in deze paragraaf op basis van het inkomensperspectief worden getrokken.

2.4 Lange termijn AIQ

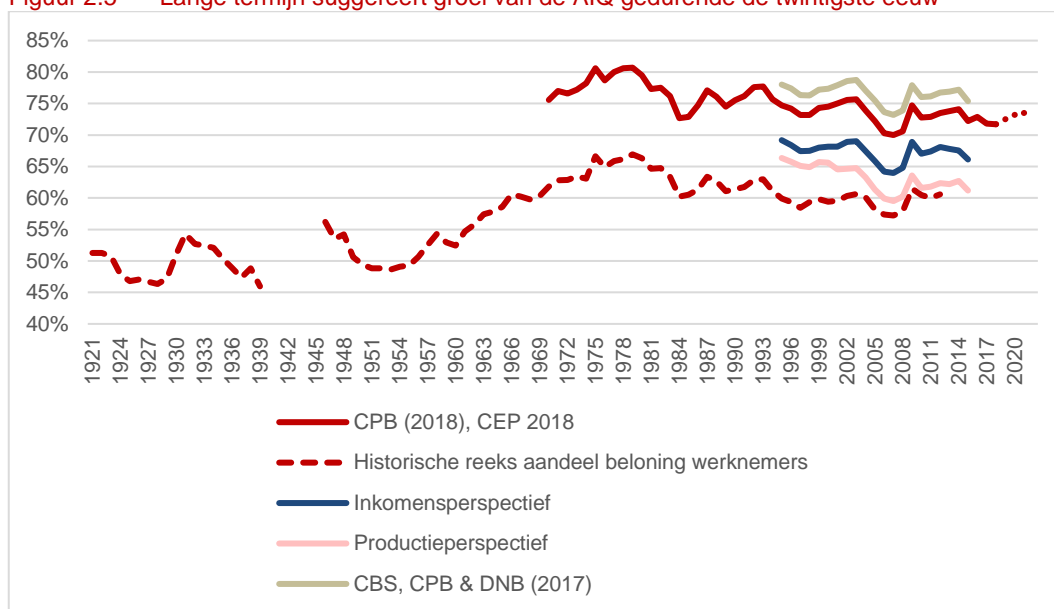
De AIQ's hierboven lopen van 1995 tot en met 2015. Deze AIQ's lijken een licht dalende trend te suggereren. Belangwekkend is de vraag in welke mate dit samenhangt met het niveau van de AIQ in 1995. De keuze voor dit jaar is namelijk niet het gevolg van een bewuste overweging, maar van databeschikbaarheid bij het CBS.

CPB (2018) bevat een langere reeks voor de AIQ. Figuur 2.5 laat deze reeks zien. In 1970 was de arbeidsbeloning 76 procent van het nationaal inkomen. In 2015 lag deze beloning op 72 procent: een daling van 4 procentpunt. Dit is een sterkere daling dan de daling van 3 procentpunt vanaf 1995 tot 2015. De daling is nog sterker indien 1979 als beginpunt van de analyse gebruikt wordt. Dat jaar lag de AIQ namelijk op 81 procent.

Anderzijds is het mogelijk een stijgende AIQ te 'creëren' door 2007 als startjaar te nemen. Dat jaar lag de AIQ op 70 procent, of 2 procentpunt onder het niveau van 2015. Indien de ramingen van het CPB werkelijkheid worden kan een stijging over de langere termijn gevonden worden. Naar verwachting ligt de AIQ in 2022 op 74 procent, 1 procentpunt boven het niveau van 1984.

De mate van trendmatige daling of stijging die in de AIQ gelezen kan worden is dus sterk afhankelijk van het gehanteerde beginjaar. Deze conclusie wint verder aan kracht indien de historische reeks van de nationale rekeningen bezien wordt. Hoewel het voor deze reeks niet mogelijk is de AIQ in kaart te brengen, kan wel gekeken worden naar het aandeel van de beloning van werknemers in het nationaal inkomen. Tussen 1920 en 1940 lag dit aandeel vrijwel elk jaar onder de 55 procent. Pas na de Tweede Wereldoorlog begint een gestage klim tot het toppunt begin jaren '80. De daling vanaf die top met 5 procentpunt naar 61 procent in 2012 steekt wat bleek af tegen de klim tussen 1950 en 1980.

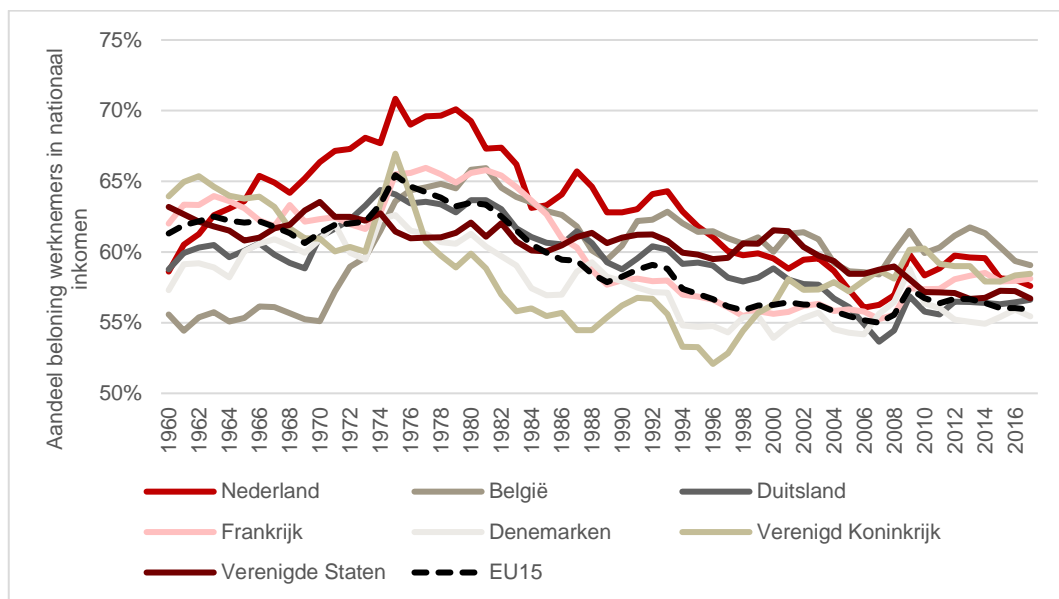
Figuur 2.5 Lange termijn suggereert groei van de AIQ gedurende de twintigste eeuw

Bron: SEO Economisch Onderzoek.

Ook internationaal lag de beloning van werknemers in Nederland eind de jaren '70 hoog (zie Figuur 2.6). AMECO-data laten zien dat de arbeidsbeloning van werknemers groeide van ongeveer 59 procent in 1960 tot 71 procent in 1975, en vervolgens daalde tot het niveau van 1960 in 2017. Ten opzichte van bijvoorbeeld de EU-15 landen of buurlanden is de beloning van werknemers in Nederland relatief sterk teruggelopen vanaf midden jaren '70. Zo daalde in de EU-15 landen gemiddeld de werknemersbeloning van 65 procent in 1975 naar 56 procent in 2017. Ondanks dat de arbeidsbeloning voor werknemers in Nederland relatief harder daalde dan in omringende landen, moet ook worden opgemerkt dat de arbeidsbeloning van werknemers in Nederland relatief hoog is geweest in die zin dat zij consequent boven het gemiddelde van de EU15 lag. Uit de figuur blijkt verder dat fluctuaties in de AIQ in Nederland relatief groot zijn geweest, zeker in vergelijking met landen als Duitsland en de VS.

Figuur 2.6 Internationale vergelijking beloning werknemers

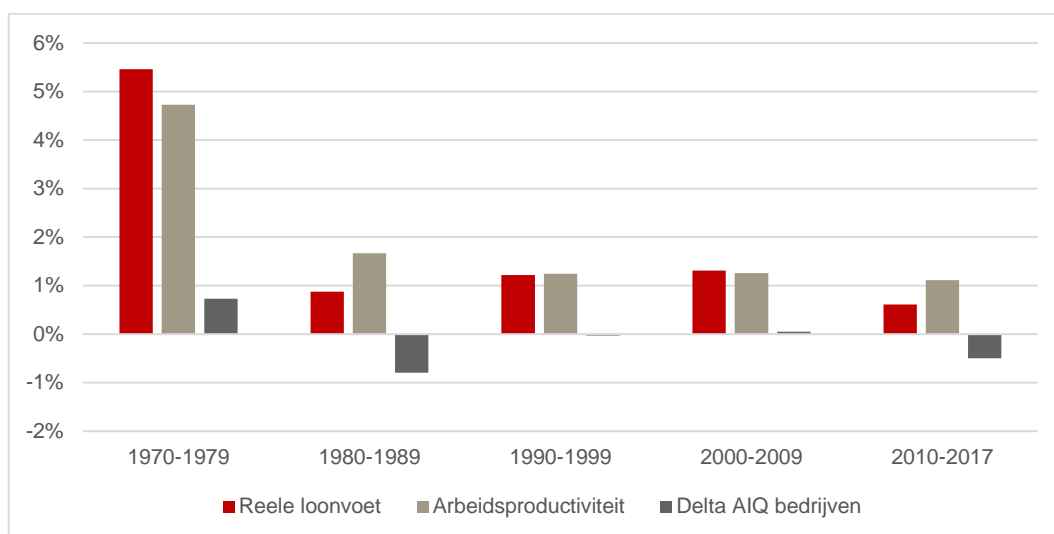

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van AMECO.

2.5 Decompositie AIQ en loonvoet

Veranderingen van de AIQ worden gedreven door veranderingen van de productiviteit en de reële loonvoet (het totaal van contractlonen, incidentele lonen en sociale lasten, gecorrigeerd voor de prijs toegevoegde waarde). Figuur 2.7 splitst de verandering van de AIQ (in de definitie van CPB zoals gepubliceerd in CEP 2018, zie hoofdstuk 2) over de periode 1970-2017 in de verandering van de reële loonvoet en de verandering van de arbeidsproductiviteit.

Figuur 2.7 Decompositie verandering AIQ bedrijven (CPB) in reële loonvoet en productiviteit

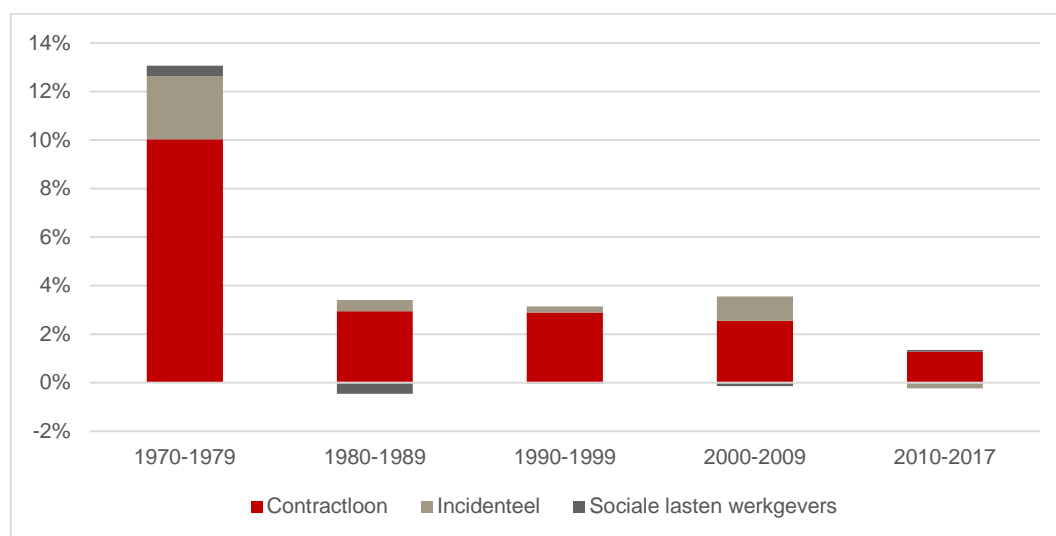
Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van CPB, CEP 2018 bijlagen (CPB, 2018).

Uit deze figuur blijkt dat de AIQ vooral is opgelopen in de jaren '70 van de vorige eeuw doordat de toename van de reële loonvoet fors hoger was dan die van de productiviteit. In de jaren '80 volgde na het Akkoord van Wassenaar de correctie daarop. Door loonmatiging was de toename van de reële loonkosten circa half zo groot als die van de productiviteit. In de decennia daarna gaat de groei van de productiviteit en de loonvoet gelijk op en verandert de AIQ niet of nauwelijks. Sinds 2010 blijft de groei van de loonvoet wat achter bij die van de productiviteit. Als de raming uit het CEP voor 2018 en 2019 wordt meegenomen, daalt het verschil van 0,5 procent naar 0,3 procent. Gerekend over de gehele periode 1970-2017 is er een beperkte daling van de AIQ van 0,1 procent per jaar: de groei van de loonvoet ligt met 1,8 procent per jaar gemiddeld net iets onder die van de productiviteit (2 procent per jaar). Als de CEP-raming voor 2018 en 2019 wordt meegenomen komt de reële loonvoet over de periode 1970-2019 op 1,9 procent, en is daarmee nagenoeg gelijk aan de productiviteitsgroei over die periode.⁷

Om inzicht te geven in de factoren die de reële loonvoet over deze periode drijven, splitst Figuur 2.8 de loonvoet in drie componenten: de contractlonen, de incidentele lonen en de sociale lasten. Ten eerste blijkt dat de groei van de loonvoet vooral in de jaren '70 (inflatie) hoog was. Sindsdien beweegt deze zich gemiddeld over de decennia tussen de 1,5 procent en 3,5 procent. De groei van de loonvoet wordt gedomineerd door de contractloonstijging. In de laatste periode is de toename van het nominale contractloon relatief laag, maar toen was er ook nauwelijks inflatie. De incidentele loonstijging verschilt per periode, in de periode 2010-2017 is het incidenteel loon per saldo zelfs negatief. Hier speelt ook een samenstellingseffect, omdat in goede tijden relatief meer jonge mensen met een lager uurloon worden aangenomen waardoor de gemiddelde loongroei wordt gedrukt.⁸ De sociale lasten spelen eigenlijk alleen in de jaren '70 en '80 een rol van betekenis in de verklaring van de groei van de loonvoet. In de jaren '70 dreven oplopende sociale lasten de loonvoet verder op, in de jaren '80 drukten de lagere sociale lasten de loonvoet juist. Sindsdien zijn de sociale lasten neutraal voor de ontwikkeling van de loonvoet.

⁷ Deze analyse voor Nederland is consistent met die van Stansbury en Summers (2017) voor de Verenigde Staten.

⁸ Leeftijdseffect drukt loongroei tijdens herstel, DNBulletin 19 april 2018.

Figuur 2.8 Decompositie groei loonvoet markt (nominaal)

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van CPB, CEP 2018 bijlagen (CPB, 2018).

3 Verklaringen voor veranderingen AIQ

De literatuur biedt verschillende verklaringen voor veranderingen van de AIQ, maar deze zijn empirisch moeilijk causaal vast te stellen en niet vastgesteld voor Nederland. Veranderingen in sectorstructuur, de invloed van zzp'ers en specifieke elementen van ons pensioenstelsel lijken geen grote invloed op de AIQ te hebben.

In Nederland en internationaal gezien lijkt de AIQ te dalen in de afgelopen decennia. Dit hoofdstuk verkent de in de wetenschappelijke literatuur genoemde verklaringen. Deze literatuur is omvangrijk. De verandering van de AIQ is namelijk niet alleen in de Nederlandse (beleids)literatuur aandacht gegund, maar ook in de internationale beleids- en wetenschappelijke literatuur. Naast een scan van de literatuur laten we op basis van empirie zien in hoeverre samenstellingseffecten die samenhangen met specifiek Nederlandse ontwikkelingen en instituties (verandering in sectorstructuur, het aandeel gemengd inkomen en het tweede pijler pensioenstelsel) een verklaring kunnen bieden voor de ontwikkeling van de AIQ.

Tabel 3.1 Verkende verklaringen

Factor	Effect op de AIQ	Specifiek voor Nederland
Technologische ontwikkeling	Hangt van de aard van technologische ontwikkeling af	Onbekend
Marktmacht	Negatief	Onbekend
Globalisering	Hangt van de aard van de handel en de positie in de waardeketen van een economie af.	Onbekend
Dalende vakbondsmacht	Negatief	Onbekend
Toename van flexibele arbeid	Negatief als een toename van het aandeel flexibele arbeid leidt tot druk op de lonen op macro-economisch niveau	Ambigu: geen compositie-effect geaandeel flexibele arbeid leidt tot druk op de lonen op macro-economisch niveau, wel correlatie flexibele schil en daling AIQ.
Crisiseffecten	Onduidelijk, omdat zowel het bbp als werkloosheid en beloning van kapitaal en arbeid veranderen	Positief effect via veranderingen in exploitatieoverschot.
Verandering van de sectorcompositie	Hangt af van specialisatiepatroon van de economie	Geen effect
Kapitaalgedekt pensioenstelsel (tweede-pijlerpensioen in Nederland)	Hangt af van hoe uitgesteld loon en kapitaalstromen in de Nationale Rekeningen worden geboekt	Geen effect
Overschot lopende rekening	Causaliteit loopt van AIQ naar lopende rekening	Geen effect

Bron: SEO Economisch Onderzoek.

Technologie

Technologische ontwikkeling beïnvloedt de AIQ (IMF, 2017). Sinds de jaren '80 hebben veel nieuwe, met name ICT-technologieën, hun intrede gedaan. Ook heeft robotisering een grote vlucht genomen. Dit soort technologieën dragen bij aan de groei van de productiviteit en daarmee aan de

groei van het bbp. Het effect van technologie op lonen en werkgelegenheid is ambigu. Met betrekking tot deze twee factoren wordt sinds de jaren '80 ook wel gesproken van *skill biased technological change* (SBTC). Nieuwe technologieën leiden tot een hogere (lagere) vraag naar geschoolde (ongeschoolde) arbeidskrachten. Dit heeft invloed op lonen én werkgelegenheid. In bepaalde verhoudingen beïnvloedt dit de ontwikkeling van de AIQ, maar het is onduidelijk in hoeverre dit argument hout snijdt voor een kleine open economie met een relatief hoog opgeleide beroepsbevolking.

Het IMF (2017) heeft naar verschillende verklaringen gekeken voor het verloop van de AIQ voor zowel ontwikkelde landen als economieën in opkomst. Uit deze analyse bleek dat ongeveer de helft van de veranderingen in de AIQ van ontwikkelde landen kan worden verklaard door technologische ontwikkelingen. Als maatstaf voor technologische ontwikkelingen gebruikt het IMF reeksen voor de relatieve prijs van investeringen en de mate waarin technologische ontwikkelingen op nationaal niveau routinematig werk door mensen overbodig maakt (*exposure to routinization*). Circa 30 procent van de verandering van de AIQ wordt verder verklaard door globalisering – gemeten door het aandeel geïmporteerde goederen en diensten als input voor productie (*global value chain participation*) en buitenlandse activa en passiva (*financial integration*) – en in mindere mate beleid en regulering, terwijl zo'n 20 procent van de veranderingen van de AIQ door andere, niet-geobserveerde factoren wordt bepaald.

Het IMF (2017) laat zien dat de trend in de globalisering en technologische ontwikkeling voor Nederland dezelfde richting kent als voor andere ontwikkelde landen. De mate waarin dit voor Nederland geldt is echter niet af te leiden uit de analyse van het IMF en zou moeten blijken uit een specifieke analyse op bedrijfsniveau voor Nederland. Het meten op bedrijfsniveau is belangrijk, omdat als gevolg van nieuwe technologie bedrijven groeien en verdwijnen. Deze dynamiek kan op korte termijn de AIQ anders beïnvloeden dan op de langere termijn. Zicht op de groei en krimp van werkgelegenheid en lonen op gedetailleerd niveau levert dan een beter onderbouwd beeld van de beloning van de factor arbeid op.

Markten & concurrentie

Hieraan verbonden is dat mogelijk de concurrentie op markten veranderd is. Gesproken wordt wel van *superstar firms* die leiden tot een marktordening van *winner takes most* (Autor et al., 2017a, 2017b). Waarschijnlijk zijn deze bedrijven erg productief – anders zouden zij hun concurrentievoordeel immers snel verliezen. Mogelijk danken dergelijke bedrijven hun concurrentievoordeel aan hun relatieve kapitaalintensiteit. Vergelijkbaar met het SBTC-argument kan dit invloed hebben op de werkgelegenheid en lonen bij deze bedrijven. Ze werken met hoogopgeleide krachten en veel kapitaal. Als het totale werkgelegenheidseffect hiervan het looneffect bij deze bedrijven domineert, daalt de AIQ. Een andere mogelijkheid is dat zij door hun status inkoopmacht hebben op de arbeidsmarkt. Dit drukt de arbeidsbeloning, vooral bij concurrenten. Een laatste effect van deze bedrijven is dat zij het gemiddelde vertekenen. Grote bedrijven met weinig werknemers en veel kapitaal wegen zwaar mee, terwijl er voor een meer gemiddelde onderneming niets hoeft te zijn veranderd aan de beloningsverhouding arbeid-kapitaal.

Diez en Leigh (2018) laten zien dat in sectoren waarin bedrijven meer marktmacht hebben, de *markups* aan het stijgen zijn vanaf de jaren '80. Dit betekent dat bedrijven met marktmacht hogere winsten maken. Deze winsten worden geïnvesteerd in innovatie, maar leiden tot problemen als de

marktmacht te groot wordt. Op dat moment dalen investeringen en dalen ook de beloningen van werknemers.

Het is onduidelijk in hoeverre *markups* in Nederland zijn gestegen. Net als bij technologie zou hier een analyse op bedrijfsniveau moeten worden uitgevoerd om te zien of grote bedrijven toenemende *markups* hebben ten koste van kleinere bedrijven en als gevolg daarvan op sector- of waardeketen-niveau de beloning van arbeid drukken. Dit beeld is voor Nederland niet beschikbaar.

Globalisering

Een derde factor is globalisering (Hutchinson & Persyn, 2012). In relatief rijke landen kan het zo zijn dat er meer concurrentie ontstaat met landen met een ‘overaanbod’ aan arbeid. Dit kan de lonen drukken. Behalve door concurrentie kan dit resultaat ook bereikt worden door (de druk van) offshoring naar landen met veel (goedkope) arbeid. Andersom kan het ook zo zijn dat als globalisering gepaard gaat met mobiel kapitaal, de beloning voor kapitaal ten opzichte van de beloning van arbeid moet stijgen om de kapitaalvoorraad in een land gelijk te houden. Hierdoor blijft er minder van het bbp ‘over’ voor lonen (Young & Tackett, 2017). Overigens kan dit effect alleen optreden als de productiefactoren arbeid en kapitaal in sterke mate substituten zijn. Als deze factoren complementair zijn, bijvoorbeeld door toenemende eisen aan de inzet van arbeid en kapitaal (zie ook SBTC), is het onwaarschijnlijker dat zij de AIQ op deze manier negatief beïnvloeden. Uit het eerder aangehaalde onderzoek van het IMF (2017) blijkt dat ongeveer 30 procent van de verandering van de AIQ het gevolg is van globalisering.⁹

Net als bij de effecten van technologische ontwikkeling zou hier op bedrijfsniveau of in elk geval binnen internationale waardeketens moeten worden gekeken naar de specifieke effecten van globalisering. Hierbij dient ook mee te worden gewogen dat als bedrijven besluiten een deel van de productie naar het buitenland te verplaatsen of hun activiteiten in Nederland te staken, werknemers elders aan het werk gaan. Dit is niet noodzakelijk tegen een lagere beloning. De precieze effecten zijn voor Nederland onbekend.

Vakbondsmacht

Veranderende ‘institutes’ bieden ook een mogelijke verklaring. Dit begrip doelt onder andere op de (rand)voorwaarden voor economische activiteit zoals wet- en regelgeving. Een voorbeeld is fiscaal beleid (zie Tali, 2010). Een ander voorbeeld is de verminderde onderhandelingsmacht van de factor arbeid door de terugloop van vakbondslidmaatschap en/of stakingsbereidheid (Fichtenbaum, 2011). Op het moment dat een dalende impact van vakbonden op de loonvorming leidt tot lonen die lager liggen dan de arbeidsproductiviteit, zal de AIQ dalen. Een dergelijke analyse is voor Nederland niet gemaakt.

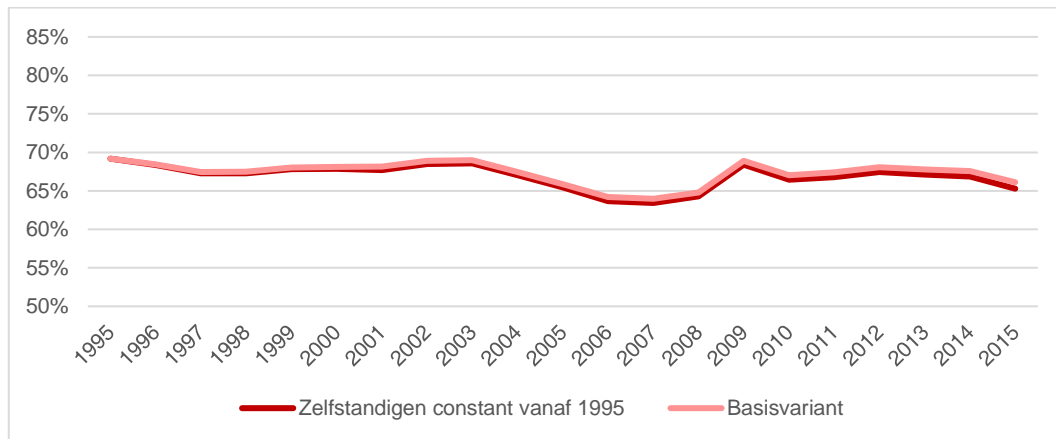
Flexibele arbeid en zelfstandigen

Een verklaring die ook veel genoemd is, is de manier waarop de arbeidsmarkt is ingericht, of de voorkeuren die mensen hebben voor hun participatie op de arbeidsmarkt. Als de flexibilisering van de arbeidsmarkt leidt tot een groep laagbetaalde zzp'ers kan dit de AIQ drukken. In de periode 1995–2015 is het aantal zelfstandigen (zonder personeel) toegenomen. Dit is terug te zien in de toename van het gemengd inkomen in deze periode. Het is niet eenvoudig om te onderzoeken wat

⁹ Uit het IMF (2017) blijkt niet of dit percentage ook voor Nederland geldt. Wel lijkt globalisering ook voor Nederland van invloed te zijn op de AIQ.

het effect van het toegenomen aantal zelfstandigen is geweest op de AIQ, omdat het alternatief onbekend is: wat zouden deze nieuwe zelfstandigen hebben gedaan wanneer zij geen zelfstandigen waren geweest? Om toch inzicht te geven in de ontwikkelingen van de AIQ is gekeken hoe de AIQ zich zou hebben ontwikkeld als het gemengd inkomen sinds 1995 net zo hard zou zijn gestegen als de toegevoegde waarde, in plaats van de (sterkere) daadwerkelijke ontwikkeling van het gemengd inkomen. Figuur 3.1 laat dit zien.

Figuur 3.1 Bij gelijkblijvend totaal gemengd inkomen sinds 1995 zou de AIQ iets lager zijn in 2015

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van cijfers CBS.

Te zien is dat de AIQ dan lager uit zou zijn gekomen, omdat de totale loonsom lager zou zijn geweest. Bij deze berekening is namelijk verondersteld dat andere componenten van de nationale rekeningen, zoals lonen, sociale lasten, exploitatieoverschot en belastingen gelijk zouden zijn gebleven. Zo wordt het samenstellingseffect van het aandeel gemengd inkomen in de totale loonsom geïsoleerd. In de praktijk zou dit zeer waarschijnlijk niet het geval zijn geweest, omdat zelfstandigen ook bijdragen aan het nationale exploitatieoverschot en een deel van de zelfstandigen in loondienst was geweest als zij niet als zelfstandige zouden werken.

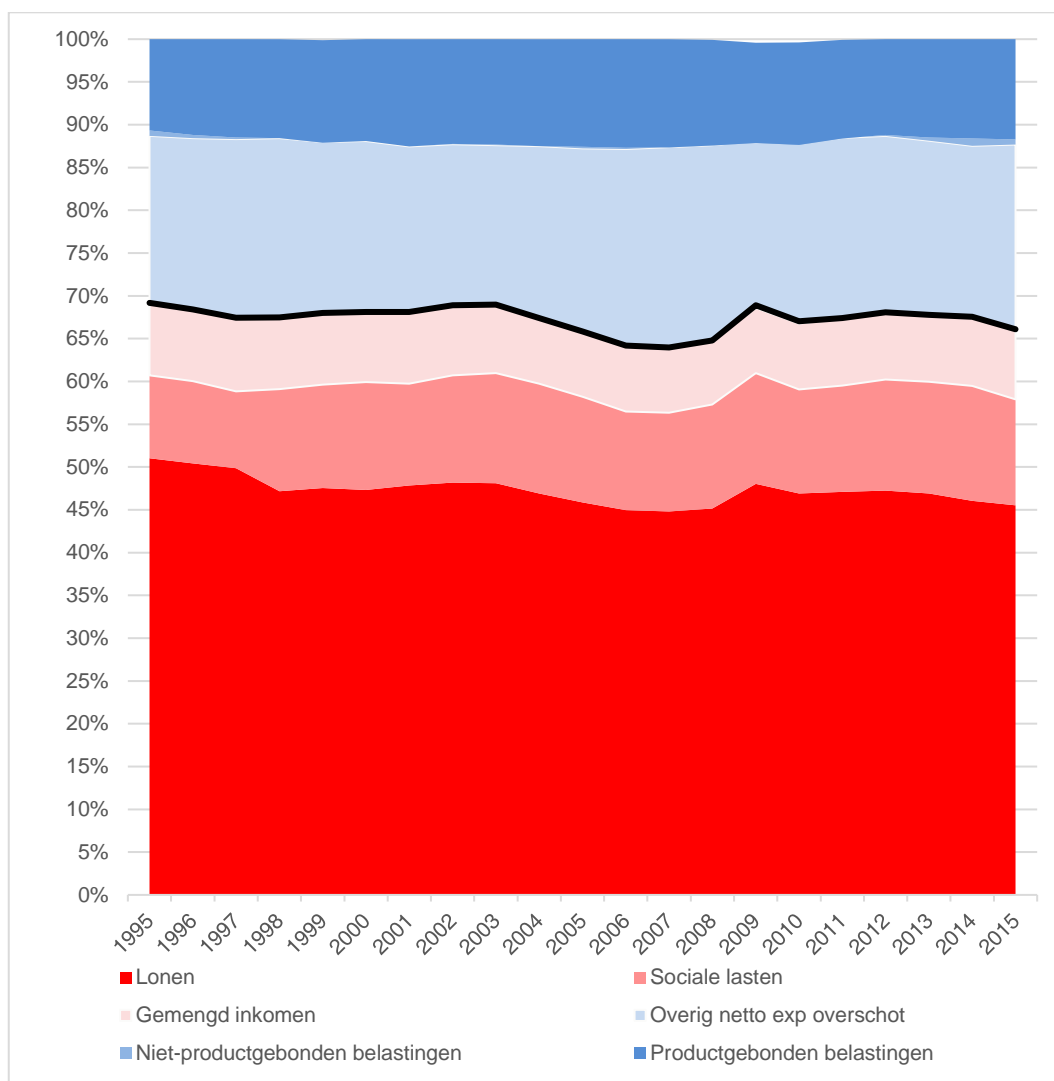
Het valt niet te bepalen of de toename van het aantal zelfstandigen causaal verband houdt met de toename van de AIQ. DNB (2018) bestudeert de relatie tussen de flexibilisering van de arbeidsmarkt en veranderingen van de AIQ. Er blijkt een negatieve correlatie te bestaan in een aantal specificaties. Deze correlaties zijn sterker in sectoren met een relatief groot aandeel zzp'ers. Het ontbreekt echter aan een causaal verband, omdat het alternatief niet bekend is. Daarnaast is het onduidelijk wat precies wordt gemeten; in specificaties waarin rekening wordt gehouden met effecten van globalisering wordt bijvoorbeeld het effect van flexibilisering erg klein.

Crisiseffecten

De AIQ laat in de periode 2003-2007 een geleidelijke daling zien van 5 procentpunten, waarna de AIQ in 2009, tijdens de financiële crisis weer met een scherpe stijging op het niveau van 2003 komt. Om te onderzoeken wat ten grondslag ligt aan deze 'dip' in de AIQ in aanloop naar de financiële crisis, wordt gekeken naar de ontwikkeling van onderliggende reeksen. Figuur 3.2 laat zien hoe de onderliggende reeksen zich ontwikkelen als aandeel in het bbp.

In deze figuur lijkt het netto exploitatieoverschot¹⁰ als aandeel van het inkomen te zijn toegenomen in de periode 2003-2007 en weer te zijn gedaald tijdens de financiële crisis. Dit houdt in dat de kapitaalbeloning in deze periode eerst toenamen, en tijdens de crisis weer fors daalden. Deze kapitaalbeloning bestaat voor een deel uit de winsten van bedrijven, maar kan ook bestaan uit waardestijgingen van woningen, die ten goede komt aan huishoudens. Deze stijging van het netto exploitatieoverschot wordt nog duidelijker als dezelfde figuur wordt gemaakt voor het nominale bbp.

Figuur 3.2 De decompositie van het bbp, als aandeel in het totaal, laat zien dat het netto exploitatieoverschot de sterkste schommelingen lijkt te vertonen

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van cijfers CBS.

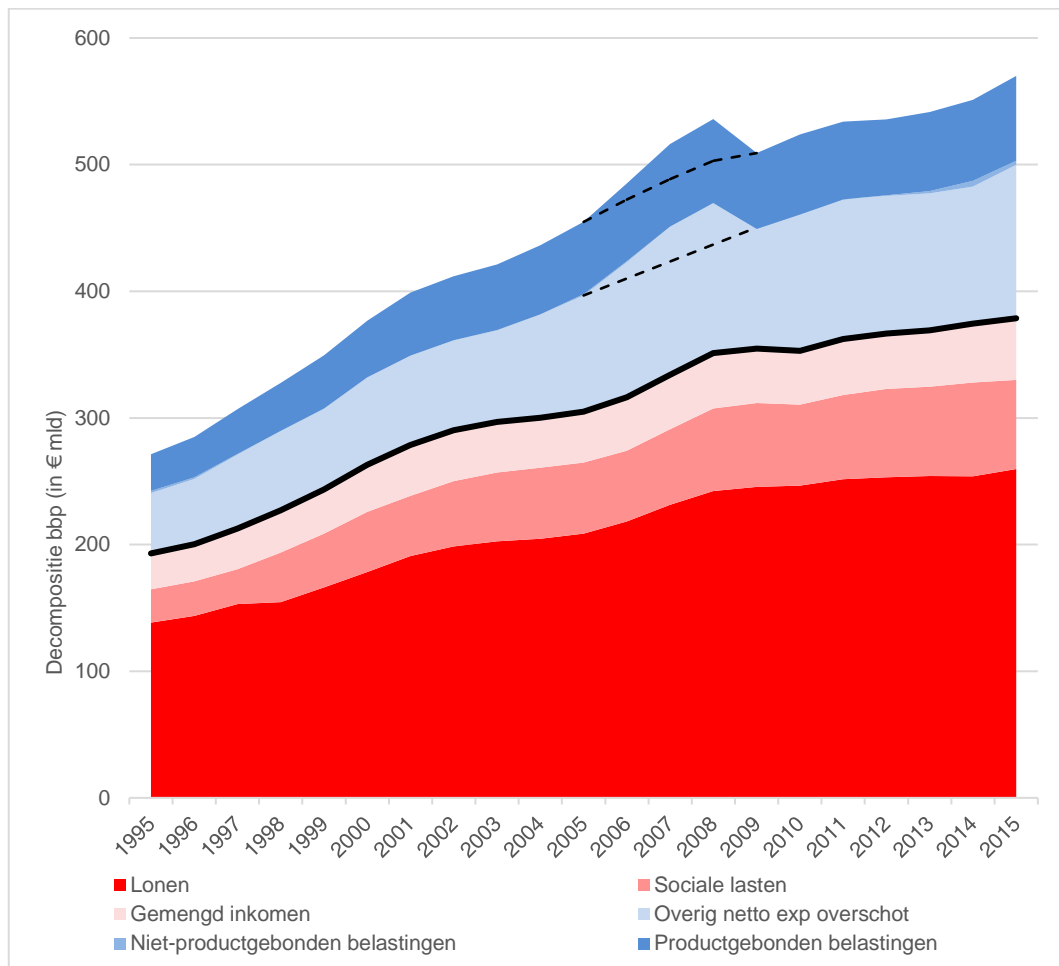
In Figuur 3.3 is de daling van het bruto binnenlands product in 2009 duidelijk te zien. Ook valt daarbij op dat deze voor het overgrote deel wordt veroorzaakt door een daling in het netto exploitatieoverschot: de lonen en sociale lasten stijgen namelijk (licht) door in 2009. In aanloop naar de

¹⁰ Het exploitatieoverschot is wat overblijft van de totale toegevoegde waarde in Nederland als de beloning van werknemers (inclusief sociale lasten) hiervan af is getrokken. Wanneer afschrijvingen hier buiten worden gelaten spreken we van het netto exploitatieoverschot. Het 'overig netto exploitatieoverschot' is wat overblijft na aftrek van het (netto) gemengd inkomen van zelfstandigen.

crisis lijkt er juist een stijging te zijn van het netto exploitatieoverschot. In de periode 2004-2007 stijgt het bbp als gevolg daarvan ook harder dan in de jaren ervoor; de loonsom en het gemengd inkomen blijven toenemen in een tempo vergelijkbaar met de jaren ervoor. In deze periode lijkt de stijging van het netto exploitatieoverschot ongeveer net zo groot te zijn als de daling die in 2009 plaatsvond: een interpolatie van het netto exploitatieoverschot tussen 2004 en 2009 (de stippellijn in de figuur) laat namelijk een trend zien die vergelijkbaar is met de perioden daarvoor en daarna.

Om een verklaring te vinden voor de stijging en in de periode 2004-2007 en de daling daarna is gekeken naar de ontwikkelingen in die periode bij verschillende bedrijfstakken. Hierbij valt op dat een deel van de stijging van het netto-exploitatietooverschot in de verhuur en handel van onroerend goed plaatsvindt. Dit duidt erop dat de stijging van het netto exploitatieoverschot in ieder geval voor deel komt door stijgende huizenprijzen. Andere bedrijfstakken waar eerst een stijging en vervolgens een daling plaatsvindt zijn de industrie en de handel. Bij deze bedrijfstakken valt eerder te denken aan een tijdelijk hogere winstgevendheid in deze sectoren die in de crisis weer teniet wordt gedaan.

Figuur 3.3 De decompositie van het bbp, in miljarden euro's, laat eveneens zien dat veranderingen in het netto exploitatieoverschot de 'dip' in de AIQ verklaren

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van cijfers CBS.

De beloning voor kapitaal, in de vorm van zowel bedrijfswinsten als stijgende huizenprijzen, is dus in de periode 2004-2007 eerst relatief hard gestegen, in de financiële crisis weer ongeveer teruggekeerd naar het niveau van daarvoor. De daling van de AIQ in de periode 2003-2007 is dus niet zozeer het gevolg van lage groei van het arbeidsinkomen, maar van een sterke toename van het netto exploitatieoverschot. Dat geldt omgekeerd ook voor de sprong in de AIQ in 2008. Het kader gaat nog wat dieper in op de raming van de AIQ voor deze periode op verschillende momenten.

Box 3.1 De AIQ in de periode 2003-2007

De dip in de AIQ in de periode 2003-2007 wordt vooral verklaard door de snelle toename van het netto exploitatieoverschot in die jaren. Opmerkelijk is ook dat de dip er niet altijd is geweest. Dit is zichtbaar in onderstaande tabel die de verandering van de AIQ van 2003 op 2007 weergeeft op verschillende momenten in de tijd. Aanvankelijk, in de MEV 2007, gepubliceerd in september 2006, was de daling van de AIQ in die jaren beperkt tot 1,1 procentpunt. De daling liep vooral bij MEV 2011 en MEV 2015 op tot 2,8 en 3,7 procentpunt. Beide sprongen zijn terug te voeren op aanpassingen van de Nationale Rekeningen die door het CPB werden verwerkt. Na de definitiewijziging komt de verandering uiteindelijk uit op de 5,7 procent die nu in de boeken staat. Een mogelijke interpretatie is dat de veranderingen in MEV 2011 en 2015 grotendeels statistisch van aard zijn geweest, en die in de MEV 2018 grotendeels gedreven werd door de verandering van de definitie. In die interpretatie is slechts een derde van de totale verandering van -5,7 in de MEV 2018 toe te schrijven aan veranderingen in de economische werkelijkheid. Een decompositie van de aanpassingen van de AIQ over de periode 2003-2007 leert dat deze grotendeels heeft plaatsgevonden door een aanpassing van de reële loonvoet.

Effecten van revisie en definitiewijziging op de AIQ 2003-2007

	Vershil AIQ 2007-2003 (procentpunten)	Toelichting
MEV 2007	-1.1	
MEV 2008	-1.3	
MEV 2009	-1.8	
MEV 2010	-1.9	
MEV 2011	-2.8	Revisie NR (2010)
MEV 2012	-2.8	
MEV 2013	-2.8	
MEV 2014	-2.8	
MEV 2015	-3.7	Revisie NR (2014)
MEV 2016	-3.6	
MEV 2017	-3.7	
MEV 2018	-5.7	Herziening definitie AIQ

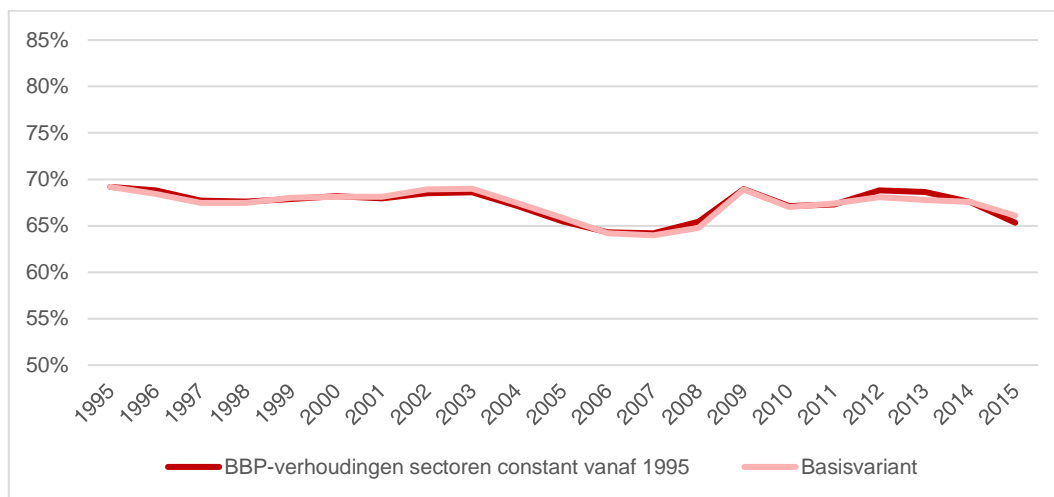
Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van CPB, MEV 2007-2018 (CPB, 2018).

Sectorcompositie

De AIQ verschilt sterk per sector. In de sector delfstoffenwinning is de AIQ bijvoorbeeld lager dan 10 procent, terwijl het onderwijs en de gezondheidszorg een AIQ van rond de 90 procent kennen. Het belang van elke sector in de totale economie kan veranderen door de tijd heen en daarmee invloed uitoefenen op de totale AIQ.

Om te onderzoeken of veranderingen in de sectorsamenstellingen in de periode 1995-2015 hebben bijgedragen aan veranderingen in de AIQ, is gekeken hoe de AIQ zich zou hebben ontwikkeld als het relatieve belang van alle sectoren in de totale economie sinds 1995 niet zou zijn veranderd.¹¹ Figuur 3.4 laat zien dat de AIQ zich dan vergelijkbaar zou hebben ontwikkeld.

Figuur 3.4 De verandering in het belang van verschillende sectoren in de totale economie heeft invloed op de AIQ, maar effecten heffen elkaar grotendeels op

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van cijfers CBS.

Een verklaring hiervoor is dat de sectorsamenstelling wel degelijk is veranderd in de afgelopen twintig jaar, maar dat zowel sectoren met hoge als lage AIQ's in belang zijn toegenomen. De gezondheidszorg heeft bijvoorbeeld de hoogste AIQ van alle sectoren en is in belang toegenomen. Daar staat tegenover dat de sector landbouw, eveneens met een relatief hoge AIQ, juist een kleiner aandeel in het bbp heeft gekregen in de afgelopen periode. Voor sectoren met een relatief lage AIQ zien we iets vergelijkbaars: de verhuur en handel van onroerend goed is heeft in 2015 een kleiner aandeel in het bbp dan in 1995, maar de financiële dienstverlening juist een groter aandeel.

Tweede pijler pensioenen en de AIQ

Een andere verklaring voor de daling van de AIQ die weleens gesuggereerd wordt is het omvangrijke Nederlandse tweede pijler pensioenstelsel. Boekhoudkundig zijn alleen de pensioenpremies – als onderdeel van de sociale lasten werkgevers – verwerkt in de loonsom en dus in de teller en noemer van de AIQ. Het rendement op het pensioenvermogen en de pensioenuitkeringen aan gepensioneerden zit noch in de teller noch in de noemer. Het rendement op pensioenvermogen en uitkeringen zit dus ook niet in het complement van de AIQ.

Pensioenpremies als onderdeel van de sociale lasten leiden daarmee ceteris paribus tot een hogere AIQ. Een tweede pijler pensioen is echter uitgesteld loon, en wordt vanuit die invalshoek ook gefinancierd uit de loonruimte. Als er minder premie zouden worden afgedragen aan tweede pijler pensioenen, zou er meer loonruimte zijn voor hogere incidentele of contractlonen; de loonsom zou daardoor niet noodzakelijkerwijs veranderen. Het is dus niet aannemelijk dat het *niveau* van de

¹¹ Het aandeel van de sector Informatie en communicatie in de totale economie is bijvoorbeeld gestegen van 3 procent van het bbp in 1995 naar 5 procent van het bbp in 2015. In deze analyse wordt verondersteld dat dit aandeel ook in 2015 3 procent bedroeg.

AIQ lager zou zijn in een situatie met geen of kleinere tweede pijler pensioenen. Uit de decompositie van de loonvoet (zie hoofdstuk 4) blijkt bovendien dat de sociale lasten de afgelopen decennia min of meer neutraal zijn geweest voor de ontwikkeling van de loonvoet. Dat betekent dus dat in die periode de sociale lasten (inclusief pensioenpremies) geen systematische invloed hebben gehad op de *ontwikkeling* van de AIQ. Het aandeel van de pensioenpremies in de sociale lasten is bovendien redelijk constant in de afgelopen 10 jaar, als gecorrigeerd wordt voor de daling als gevolg van de aanpassing van het Witteveenkader in 2015. Het tweede pijler pensioenstelsel lijkt dus geen verklaring te kunnen bieden voor het niveau of de ontwikkeling van de AIQ.

Saldo op de lopende rekening en de AIQ

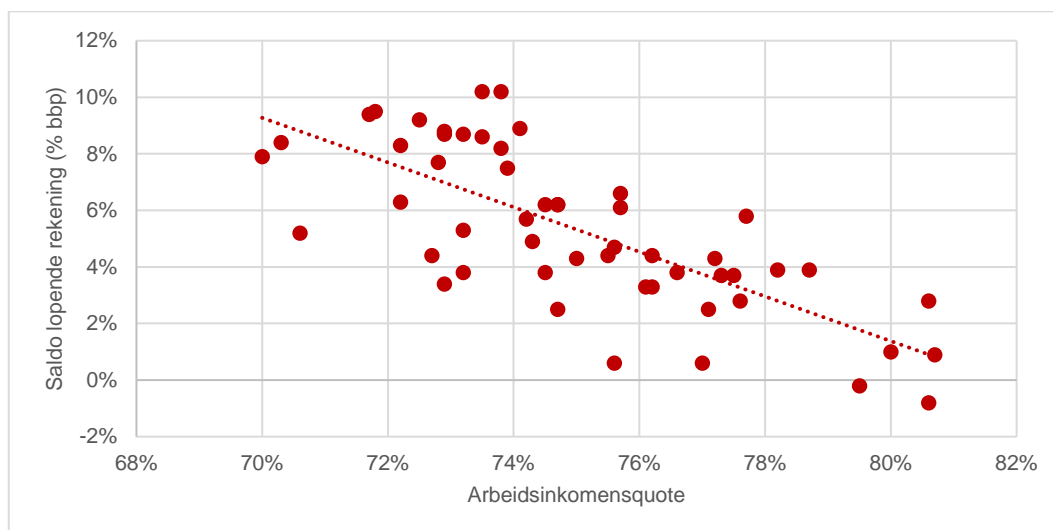
Er bestaat geen boekhoudkundige relatie tussen het saldo op de lopende rekening en de AIQ. Economisch theoretisch gezien is er een link die loopt van de loonkosten en de AIQ naar het saldo op de lopende rekening. Bij een ten opzichte van buitenlandse concurrenten sterk dalende AIQ (productiviteit stijgt sneller dan de reële loonvoet) die doorberekend wordt in de prijzen, verbetert de concurrentiepositie van de economie. Daardoor neemt de uitvoer toe, met als gevolg een toenemend saldo op de lopende rekening. Omgekeerd leidt een forse loonstijging die de productiviteitsgroei overstijgt tot een toename van de AIQ, een lagere uitvoer en een enigszins hogere invoer en een lager bbp (zie modelsimulatie in Tabel 3.2). Een loonimpuls in de huidige situatie waarin lonen en productiviteit redelijk met elkaar in de pas lopen, leidt dus ook tot een kleinere koek.

Tabel 3.2 Cumulatief effect loonimpuls 1%

	Effect in jaar 1	Effect in jaar 4
Bbp (%)	0.0	-0.3
Loonvoet marktsector (%)	1.4	1.7
Werkgelegenheid (%)	0.0	-0.4
AIQ (absoluut)	0.7	0.4

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van CPB (2010).

Figuur 3.5 Een lagere AIQ gaat samen met een groter overschot op de lopende rekening

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van CPB (2018).

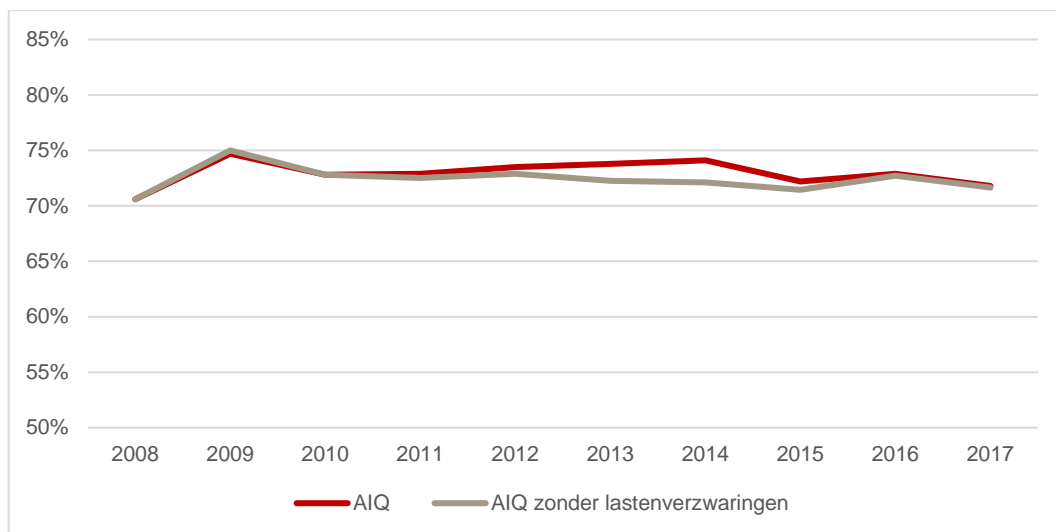
De relatie tussen de AIQ en de lopende rekening kan geïllustreerd worden met een eenvoudige vergelijking van het niveau van de AIQ met het niveau van het saldo op de lopende rekening over de periode 1970-2017 (Figuur 3.5). Dit is uiteraard een partiële vergelijking die geen bewijs is van causaliteit, maar het plaatje suggereert een duidelijke relatie. De enige jaren dat Nederland in deze periode een tekort op de lopende rekening had, was eind jaren '70, toen de AIQ op het hoogste punt lag.

Het overschot op de lopende rekening is negatief gecorreleerd met de AIQ, maar is geen indicatie voor te lage lonen.

Effect van beleid op de AIQ

Veranderingen van belastingen werken door op de AIQ. Daarbij kan een direct (boekhoudkundig) effect worden onderscheiden en indirecte effecten als gevolg van de economische doorwerking van belastingen. Het directe boekhoudkundige effect van lastenverzwaringen die in de loonvoet zitten is opwaarts, en van andere, bijvoorbeeld indirecte belastingen neutraal. Het economische effect van lastenverzwaringen op de AIQ is voor alle belastingsoorten opwaarts (zie bijlage C). De lastenverzwaringen sinds 2008 hebben deels plaatsvonden door indirecte belastingen (btw-verhogingen, accijnzen, milieuheffingen, bankenbelasting) en deels door verhoging van de zvw-premies (zie bijlage C). Op voorhand mag verwacht worden dat deze lastenverzwaringen een opwaarts effect op de AIQ gehad hebben.

Figuur 3.6 AIQ was zonder lastenverzwaringen met name in 2012-2015 lager uitgevallen

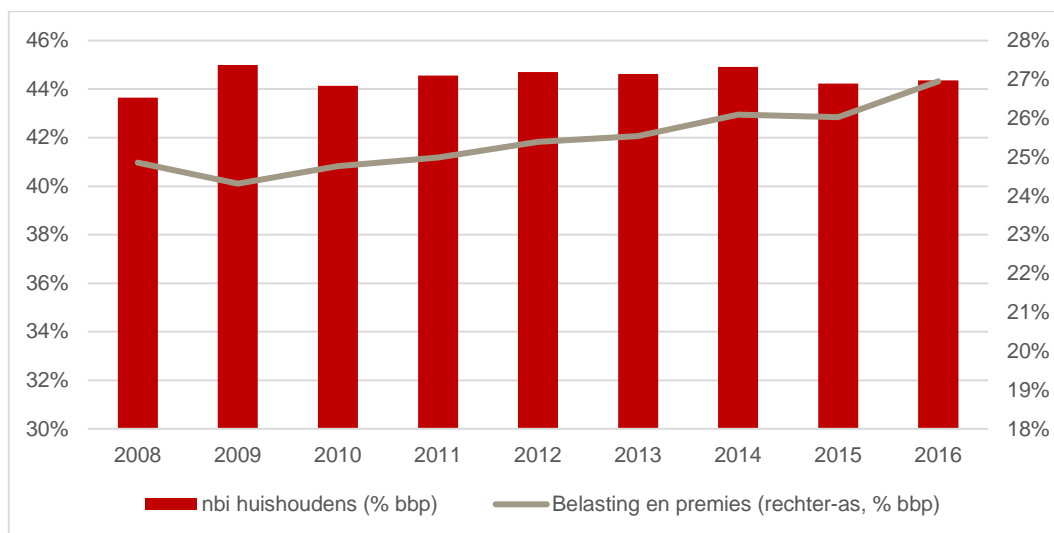
Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van CPB (2014) en CPB (2015).

In Figuur 3.6 zijn de lastenmutaties voor de verschillende categorieën in de periode 2008-2017 gewogen met de effecten van die belastingen op de AIQ, om een indruk te geven van het totaal effect van de lastenverzwaringen. Dit zijn zowel boekhoudkundige effecten als de macro-economische doorwerking op de AIQ. De beperkte veranderingen van de lasten in de jaren 2008-2010 hebben nauwelijks effect op de AIQ. Vanaf 2012 beginnen de lastenverzwaringen uit eerder jaren te cumuleren en wordt een opwaarts effect op de AIQ zichtbaar, dat in 2013 en 2014 oploopt onder invloed van lastenverzwaringen van circa € 9 mld. per jaar. In 2014 is het totaaleffect, inclu-

sief de doorwerking van de lastenverzwaringen in jaren daarvoor het grootst en bedraagt het verschil ongeveer 2 procent. Daarna wordt het verschil weer kleiner omdat het opwaartse effect van lastenverzwaringen uit eerdere jaren op de AIQ min of meer wordt gecompenseerd door (beperkte) lastenverlichtingen in 2015 en 2016.

De lastenverzwaringen hebben dus niet de AIQ gedrukt, maar wel het beschikbaar huishoudinkomen en ook de koopkracht van huishoudens. De in internationaal perspectief achterblijvende ontwikkeling van het reële beschikbaar inkomen van huishoudens is in belangrijke mate het gevolg van de lastenverzwaringen. Figuur 3.7 laat zien dat het netto beschikbaar huishoudinkomen als percentage van het bbp min of meer constant bleef in de periode 2008-2016 (zie ook Badir, 2018), terwijl de belasting en premiedruk als percentage bbp in deze periode duidelijk opliepen. Dat is ook in internationaal perspectief het geval geweest en is een belangrijke verklaring voor de tegenvallende ontwikkeling van de particuliere consumptie in Nederland (zie Verbruggen en Keus, 2018).

Figuur 3.7 Netto beschikbaar inkomen constant, oplopende belasting- en premiedruk

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van CBS Statline.

4 Beschouwing

De AIQ wordt in de praktijk door sommigen gebruikt als indicator voor de (relatieve) beloning van arbeid en als richtsnoer voor de inzet bij cao-onderhandelingen. Daarbij wordt zowel gekeken naar het niveau als naar de veranderingen van de AIQ. Uit het voorgaande blijkt dat zowel het niveau als de ontwikkeling van de AIQ gevoelig is voor de definitie ervan. Niveaus kunnen sterk verschillen afhankelijk van de vraag of afschrijvingen worden meegerekend en of bepaalde sectoren buiten beschouwing worden gelaten. De ontwikkeling van de AIQ kan flink verschillen tussen definities: in de definitie vanuit het productieperspectief is sprake van een behoorlijke daling over de periode 1995-2015, terwijl deze daling voor het inkomensperspectief veel kleiner is. Of er sprake is van een substantiële daling is bovendien zeer afhankelijk van de gekozen periode: vanaf 1970 en 1995 is sprake van een daling, maar vanaf 1950 en 2007 is er juist sprake van een stijging.

Ook blijken er met terugwerkende kracht flinke veranderingen in zowel niveau als mutaties van de AIQ te kunnen optreden, zoals de analyse van de AIQ voor de periode 2003-2007 duidelijk heeft gemaakt. Waar er in de MEV 2007 nog weinig aan de hand leek met de AIQ, blijkt deze inmiddels in de paar jaar tussen 2003-2007 met 5,7 procent gedaald te zijn door voortschrijdend inzicht, revisies van de nationale rekeningen en een definitiewijziging. Vervolgens sprong de AIQ in een jaar weer terug naar ongeveer het niveau van 2003 als gevolg van de financiële crisis. De ontwikkeling van de AIQ destijds gaf dus (achteraf) weinig nuttige informatie voor de toenmalige onderhandelaars aan de cao-tafel en beleidsmakers die kijken naar de beloning van de factor arbeid – nog even los van de vraag of beleidsmakers hier überhaupt een rol hebben te spelen als voorlopers op marktontwikkelingen (zie Heyma en Ter Weel, 2017). Dit voorbeeld geeft aan dat de productiviteitsontwikkeling dus geschikter lijkt als richtsnoer voor de loonvorming of uitspraken over het gewenste loon of de gewenste dynamiek van de lonen dan het niveau of de verandering van de AIQ.

Met al deze onzekerheden in het achterhoofd lijkt een betoog voor een substantiële generieke loonimpuls op basis van de ontwikkeling van de AIQ moeilijk verdedigbaar. Zelfs als we de huidige definitie van de AIQ en de huidige cijfers uit de Nationale Rekeningen van het CBS, waarop deze gebaseerd zijn, als absolute waarheid (van dit moment) zouden accepteren, dan nog blijkt dat de ontwikkeling van de loonvoet over de periode 1970-2017 heel behoorlijk gelijke tred heeft gehouden met die van de productiviteit. Het verschil zou met een relatief bescheiden toename van de reële contractlonen dit en volgend jaar al in belangrijke mate verdwenen zijn. Een toename die er gezien de huidige situatie van toenemende krapte op de arbeidsmarkt ook wel gaat komen, in ieder geval volgens recente ramingen van CPB en DNB. De arbeidsmarkt lijkt gewoon haar werk te doen, meer mensen vinden werk door een aantrekkelijke vraag, hetgeen vanzelf zal leiden tot een opwaartse druk op de lonen.

Literatuur

- Autor, D.H., Dorn, D., Katz, L.F., Patterson, C., & Van Reenen, J. (2017a). The fall of the labor share and the rise of superstar firms. *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No. 23396. NBER: Cambridge MA.
- Autor, D.H., Dorn, D., Katz, L.F., Patterson, C., & Van Reenen, J. (2017b). Concentrating on the fall of the labor share. *American Economic Review*, 107(5), 180-185.
- Badir, M. (2018). *Besteedbaar inkomen van huishoudens staat al bijna veertig jaar vrijwel stil*. Rabobank: Utrecht.
- Bridgman, B. (2014). *Is labor's loss capital's gain? Gross versus net labor shares*. Bureau of Economic Analysis: Washington DC.
- Cho, T., Hwang, S., & Schreyer, P. (2017). Has the labour share declined?: It depends. *OECD Statistics Working Papers*, No. 2017/01. OESO: Parijs.
- Cho, T., Kim, J., & Schreyer, P. (2015). Measuring the evolution of Korea's material living standards, 1980-2012. *Journal of Productivity Analysis*, 44(2), 157-173.
- CPB (2006). *Macro Economische Verkenning 2007*. CPB: Den Haag.
- CPB (2007). *Macro Economische Verkenning 2008*. CPB: Den Haag.
- CPB (2008). *Macro Economische Verkenning 2009*. CPB: Den Haag.
- CPB (2009). *Macro Economische Verkenning 2010*. CPB: Den Haag.
- CPB (2010). *Macro Economische Verkenning 2011*. CPB: Den Haag.
- CPB (2010). *Saffier II: 1 model voor de Nederlandse economie, in 2 hoedanigheden, voor 3 toepassingen*. CPB: Den Haag.
- CPB (2011). *Macro Economische Verkenning 2012*. CPB: Den Haag.
- CPB (2012). *Macro Economische Verkenning 2013*. CPB: Den Haag.
- CPB (2013). *Macro Economische Verkenning 2014*. CPB: Den Haag.
- CPB (2014). De beleidsmatige lastenontwikkeling in Nederland 1998-2013. *Achtergronddocument*. CPB: Den Haag.
- CPB (2014). *Macro Economische Verkenning 2015*. CPB: Den Haag.

- CPB (2015). Beleidsvarianten met Saffier-II. *Achtergronddocument*. CPB: Den Haag.
- CPB (2015). *Macro Economische Verkenning 2016*. CPB: Den Haag.
- CPB (2016). *Macro Economische Verkenning 2017*. CPB: Den Haag.
- CPB (2018). *Centraal Economisch Plan 2018*. CPB: Den Haag.
- CPB, DNB, & CBS (2017). *Herziening methode arbeidsinkomensquote*. CPB: Den Haag.
- Den Bakker, G.P., (2018). *The Dutch interwar economy revisited – Reconstruction and analysis of the national accounts 1921-1939*. Te verschijnen studie van het CBS.
- Diez, F.J. & Leigh, D. (2018). *Chart of the week: The rise of corporate giants*. IMF Blog. IMF: Washington DC.
- DNB (2018). *Flexibilisering arbeidsmarkt gaat gepaard met daling arbeidsinkomensquote*. DNBulletin. DNB: Amsterdam.
- Elsby, M. W., Hobijn, B., & Şahin, A. (2013). The decline of the US labor share. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, 1-63.
- Feldstein, M. (2008). Did wages reflect growth in productivity? *National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 13953*. NBER: Cambridge MA.
- Fernald, J. (2014). A quarterly, utilization-adjusted series on total factor productivity. *Federal Reserve Bank of San Francisco, Working Paper No. 2012/19*. Federal Reserve: San Francisco CA.
- Fichtenbaum, R. (2011). Do unions affect labor's share of income: evidence using panel data. *American Journal of Economics and Sociology*, 70(3), 784-810.
- Freeman, R. A. (2011). Accounting for the self-employed in labour share estimates: The case of the United States. *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*, No. 2011/04. OESO: Parijs.
- Gomme, P. & Rupert, P. (2004). Measuring labor's share of income. *Federal Reserve Bank of Cleveland Policy, Discussion Paper No. 7*. Federal Reserve: Cleveland OH.
- Heyma, A., & Ter Weel, B., (2017). *Loonontwikkeling en de rol van de overheid*. SEO-notitie aan Ministerie van BZK. SEO Economisch Onderzoek: Amsterdam.
- Hutchinson, J. & Persyn, D. (2012). Globalisation, concentration and footloose firms: in search of the main cause of the declining labour share. *Review of World Economics*, 148(1), 17-43.
- IMF (2017). *World Economic Outlook: Gaining momentum?* IMF: Washington DC.

- Jorgenson, D. W. (1991). Productivity and economic growth. In *Fifty Years of Economic Measurement: The Jubilee of the Conference on Research in Income and Wealth*. (pp.19-118). University of Chicago Press: Chicago IL.
- Kaldor, N. (1957). A model of economic growth. *Economic Journal*, 67(268), 591-624.
- Kaldor, N. (1961). Capital accumulation and economic growth. In *The theory of capital* (pp. 177-222). Palgrave Macmillan: London.
- Karabarbounis, L., & Neiman, B. (2014). The global decline of the labor share. *Quarterly Journal of Economics*, 129(1), 61-103.
- Kravis, I. B. (1959). Relative income shares in fact and theory. *American Economic Review*, 49(5), 917-949.
- Kristal, T. (2010). Good times, bad times: Postwar labor's share of national income in capitalist democracies. *American Sociological Review*, 75(5), 729-763.
- OESO (2012). *Labour losing to capital: What explains the declining labour share?* Hoofdstuk 3 van de Employment Outlook. OESO: Parijs
- Pionnier, P. & Guidetti, E. (2015). Comparing profit shares in value-added in four OECD countries: Towards more harmonised national accounts. *OECD Statistics Working Papers*. No. 2015/03. OESO: Parijs.
- Rognlie, M. (2015). Deciphering the fall and rise in the net capital share: Accumulation or scarcity? *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1-69.
- Salverda, W. (1977). Haalt de arbeidsinkomensquote de 100 procent? En wat dan nog ... *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 1(4), 66-94.
- Schwellnus, C., Kappeler, A., & Pionnier, P. (2017). Decoupling of wages from productivity: Macro-level facts. *OECD Economics Department Working Papers*, No. 1373. OESO: Parijs.
- Smits, J.P., Horlings, E. & Van Zanden, J.L. (2000). Dutch GNP and its components, 1800-1913. *Monograph Series*, No.5. Groningen Growth and Development Centre: Groningen.
- Stansbury, A.M. & Summers, L.H. (2017). Productivity and pay: Is the link broken? *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No. 24165. NBER: Cambridge MA.
- Verbruggen, J. & Keus, P. (2018). Nederlandse economie middenmoter in het eurotijdperk. *Economisch Statistische Berichten*, Blog 8 februari 2018.
- Young, A. T., & Tackett, M. Y. (2017). Globalization and the decline in labor shares: Exploring the relationship beyond trade and financial flows. *European Journal of Political Economy*, 52, 18-35.

Bijlage A Meetmethodiek AIQ

Definities AIQ

De arbeidsinkomensquote (AIQ) meet het aandeel van de beloning van arbeid in het totale verdiende inkomen van een land. In essentie is de AIQ hiermee het quotiënt van de arbeidsbeloning en de productie c.q. het inkomen.

$$AIQ = \frac{\text{arbeidsbeloning} \times \text{werkgelegenheid}}{\text{prijzen} \times \text{output}}$$

In de praktijk (van de nationale rekeningen) zitten er aan het meten hiervan haken en ogen, waar de literatuur en ook het CBS rekenschap van geven. Subtiele verschillen in de gehanteerde definities van teller en noemer van de AIQ kunnen hiermee tot uiteenlopende uitkomsten leiden.

Verschillen in de teller kunnen ontstaan door een aantal redenen. Het overkoepelende probleem is dat een compleet en accuraat beloningsbegrip gehanteerd moet worden. Voor werknemers houdt dit in dat hun beloning ruimer is dan alleen hun salaris, maar ook variabele beloningen of sociale-zekerheidsbijdragen bevat. Voor kleine ondernemers betekent dit dat hun inkomen zowel uit arbeid- als kapitaalbeloning bestaat en dat dus voor de tweede component geschoond moet worden.

Met betrekking tot de noemer vatten Cho et al. (2017) verschillen in definities samen in twee verschillende ‘perspectieven’.

Het ‘productieperspectief’ is een analytische benadering op basis van de productiebeslissingen van bedrijven. In dit perspectief minimaliseren bedrijven de kosten van hun *inputs* en is er substitutie tussen de productiefactoren arbeid en kapitaal. De AIQ staat dan in verhouding tot de keuze van de producent voor arbeid of kapitaal en daarmee ook tot de arbeidsbeloning. Geredeneerd vanuit het ‘productieperspectief’ laat de AIQ dan zien hoeveel beloning er naar werknemers ‘gaat’.

Het ‘inkomensperspectief’ daarentegen ziet meer op de functionele inkomensverdeling en is dus een meer politiek-economische benadering. In deze benadering is de AIQ een indicator die laat zien welk deel van de taart werknemers ‘verdienen’. De AIQ vormt dan een brug tussen de macro-economische omstandigheden, inkomens voor huishoudens en verdelingsvraagstukken.

Cho et al. (2017) merken op dat in een ‘gestileerde’ wereld met perfect competitieve markten zonder belastingen of subsidies op producten, de productie- en inkomensbenadering met uitzondering van depreciatie in principe gelijk zijn. De werkelijkheid is echter weerbarstiger waarmee verschillen ontstaan in de AIQ afhankelijk van het gehanteerde perspectief.

Hiernaast geldt voor zowel teller als noemer dat het al dan niet meenemen van depreciatie en de gehanteerde prijsindex van invloed kunnen zijn.

Arbeidsbeloning

Beloningsbegrip werknemers

Werknemers ontvangen beloning voor hun arbeid. Deze beloning bestaat uit salarissen, maar ook uit variabele beloning, beloningen in natura, onkostenvergoedingen en werkgeversbijdragen aan bijvoorbeeld pensioenen en sociale zekerheid. De arbeidsbeloning van werknemers is dus een vrij breed begrip en geeft een idee van de ‘totale compensatie’ van werknemers (Elsby et al., 2013). Omdat over deze compensatie in de regel veel data beschikbaar zijn, wordt de totale beloning van werknemers ook wel het ‘niet-ambigue’ deel van de AIQ genoemd (Gomme & Rupert, 2004).

Gemengd inkomen

De winst van zelfstandige ondernemers bevat zowel een beloning voor de arbeidsinzet van de ondernemers als voor het ter beschikking stellen van kapitaal aan de onderneming en het lopen van ondernemersrisico. Een zorgvuldige berekening van de AIQ vereist dan dat deze twee componenten uit elkaar gehouden kunnen worden. Het toeschrijven van de ‘kapitaalbeloning’ van zelfstandige ondernemers aan hun arbeidsbeloning zorgt anders voor een vertekend beeld van de AIQ – zeker als zelfstandige ondernemers een aanzienlijk deel van de werkenden vormen (Cho et al., 2017).

Het scheiden van gemengd inkomen in arbeids- en kapitaalbeloning is echter niet eenvoudig. Sommige auteurs proberen het probleem te vermijden door alleen binnen de ‘bedrijven’ te meten omdat deze sector in beginsel geen gemengd inkomen zou moeten kennen (e.g. Karabarbounis & Nieman, 2014; Rognlie, 2015). Echter, in sommige landen worden zelfstandige ondernemers soms toch aan de bedrijven toegevoegd (Pionnier & Guidetti, 2015). Hiernaast is ‘niet-meten’ natuurlijk altijd een *second best* oplossing voor het eigenlijke ‘meetprobleem’. Andere studies negeren het probleem door het volledige gemengd inkomen toe te schrijven aan de factor arbeid (Kravis, 1959; Cho et al., 2017; CPB, DNB & CBS, 2017). Gelet op het feit dat het gemengd inkomen ook de beloning voor kapitaal en ondernemersrisico bevat zorgt dit altijd voor een vertekening van de AIQ. De vertekening is mogelijk wel klein als zelfstandigen sterk lijken op werknemers en navenant beloond worden en/of er weinig zelfstandigen zijn.

Het gros van de literatuur probeert echter wel een scheiding aan te brengen tussen het arbeid- en kapitaalinkomen van zelfstandige ondernemers.

Microdata

De meest elegante manier om de arbeidsbeloning van ondernemers te onderscheiden van hun kapitaalbeloning is aan de hand van microdata. Door te kijken naar de arbeidsbeloning van werknemers die vergelijkbaar zijn met kleine ondernemers kan de ‘arbeidswaarde’ van de winst van kleine ondernemer geschat worden. De vergelijkbaarheid van werknemers en kleine ondernemers rust op hun achtergrondkenmerken, zoals de bedrijfstak waarbinnen zij werkzaam zijn, hun ervaring op de arbeidsmarkt, en hun opleidingsniveau. Doordat voor werknemers de arbeidsbeloning bekend is kan voor zelfstandigen de arbeidsbeloning geschat worden op basis van de geschatte effecten van achtergrondkenmerken op de arbeidsbeloning (cf. Freeman, 2011; Jorgenson, 1991).

Overigens is dit niet per definitie zonder problemen. Indien de op deze manier geschatte arbeidsbeloning van zelfstandigen hoger is dan hun geobserveerde winst is niet direct duidelijk welke benadering leidend zou moeten zijn. Deze situatie kan zich voordoen als zelfstandigen bij gelijke

achtergrondkenmerken structureel minder verdienen dan werknemers. Microdatawerk van Freeman (2011) laat zien dat in de VS kleine zelfstandigen minder verdienen dan werknemers bij gelijke achtergrondkenmerken zoals opleiding en leeftijd. Cho et al. (2014) vinden eveneens een lagere compensatie voor kleine ondernemers dan voor werknemers.

Macrodata

Een groter deel van de literatuur vertrouwt op een macrobenadering waarbij een ‘afslag’ wordt gemaakt op het totale netto gemengd inkomen. De keuze voor netto gemengd inkomen volgt uit het feit dat bruto gemengd inkomen depreciatie bevat die in elk geval geen arbeidsbeloning is (Cho et al., 2017). Door veronderstellingen over of schatting van het aandeel van de arbeidsbeloning in het gemengd inkomen te maken komt deze literatuur tot berekeningen van de AIQ die zelfstandige ondernemers zo goed mogelijk meenemen.

Een simpele benadering is om het aandeel van de arbeidsbeloning te stellen op $2/3$ (Kravis, 1959; Elsby et al., 2013; Cho et al., 2017; CPB, DNB & CBS, 2017). De keuze voor deze waarde volgt uit de ‘Kaldor feiten’ over economische groei (Kaldor, 1957, 1961). Deze ‘feiten’ zijn empirisch geobserveerde regelmatigheden over economische groei over de lange termijn. Eén van deze regelmatigheden zou zijn dat het aandeel van de arbeidsbeloning in het nationaal inkomen ruwweg constant én $2/3$ van het totaal is over de lange termijn. Het nadeel van deze benadering is vanzelfsprekend dat zij tautologisch is bij meting van de AIQ.

Gangbaarder is daarom dat de gemiddelde arbeidsbeloning van zelfstandige ondernemers gelijk gesteld wordt aan die van werknemers (Elsby et al., 2013; Gomme & Rupert, 2004; Cho et al., 2017; Kravis, 1959; CPB, DNB & CBS, 2017). Dit is een goede methode zolang de arbeidsbeloning (per uur) van zelfstandigen ook inderdaad gelijk is aan die van werknemers. Freeman (2011) laat echter zien dat kleine ondernemers gemiddeld minder verdienen. Microdatawerk van Freeman (2011) laat zien dat in de VS kleine zelfstandigen minder verdienen dan werknemers bij gelijke achtergrondkenmerken zoals opleiding en leeftijd. Cho, Kim & Schreyer (2014) vinden eveneens een lagere compensatie voor kleine ondernemers dan voor werknemers. Reken-technisch ontstaat hiermee mogelijk het probleem dat het product van de gemiddelde beloning van werknemers en het aantal kleine ondernemers groter is dan het totale gemengd inkomen. Eén oplossing hiervoor is om de arbeidsbeloning van zelfstandigen te maximeren op het totale gemengd inkomen (CPB, DNB & CBS, 2017).

Een ander probleem is dat er mogelijk ‘compositie-effecten’ bestaan in de totale arbeidsbeloning. Mogelijk is het beloningsverschil tussen kleine ondernemers en werknemers in sommige sectoren groter en in andere kleiner. Idealiter wordt de AIQ hiermee op sectorniveau berekend (Cho et al., 2017; Elsby et al., 2013; CPB, DNB & CBS, 2017).

Om verder rekenschap te geven aan beloningsverschillen tussen werknemers en zelfstandigen brengen sommige studies een correctie aan op het gemiddeld loon van werknemers om zo de arbeidsbeloning van kleine ondernemers beter in te schatten. Idealiter wordt deze correctiefactor weer doorgevoerd op sectorniveau om zo eventuele compositie-effecten mee te nemen. Als dit niet mogelijk is moet er een economiebrede correctie worden uitgevoerd. Het probleem blijft uiteraard wel om de juiste correctiefactor te kiezen (Cho et al., 2017).

Een alternatief voor het afpellen van het gemengd inkomen tot de arbeidsbeloning is het afpellen van het gemengd inkomen tot de kapitaalbeloning. Dit is de ‘achterdeur’ naar een schatting voor de arbeidsbeloning van zelfstandigen omdat het complement van de kapitaalbeloning de arbeidsbeloning is (Kravis, 1959; Elsby et al., 2013; CPB, DNB & CBS, 2017; cf. Pionnier & Guidetti, 2015; cf. Fernald, 2012). Let wel dat problemen met betrekking tot (sectorale) verschillen tussen kleine ondernemers en grote bedrijven hier nog steeds bestaan. Ook databeschikbaarheid speelt deze methode vaak parten (CPB, DNB & CBS, 2017).

Prijsindices

De AIQ kan in nominale en in reële termen berekend worden. Conversie tussen nominaal en reëel vereist een deflator of prijsindex, zoals de bbp-deflator of de Consumenten Prijs Index (CPI). Deze begrippen zijn niet volledig gelijk. De bbp-deflator laat het effect van prijswijzingen in het totale bbp zien, terwijl de CPI de prijsontwikkeling van een ‘mandje’ goederen volgt. Tussen deze twee definities kan verschil ontstaan ten gevolge van internationale handel. De CPI bevat ook geïmporteerde goederen, terwijl de bbp-deflator alleen betrekking heeft op binnenlandse toegevoegde waarde (Schwellnus et al., 2017).

Feldstein (2008) spreekt de voorkeur uit voor de bbp-deflator omdat in economisch-theoretische zin er een verband bestaat tussen de nominale arbeidsbeloning (met name: lonen) en het (nominale) marginale product van arbeid. In elk geval Schwellnus et al. (2017) volgen deze aanbeveling en hanteert dus de bbp-deflator.

Productie en inkomen

De noemer van de AIQ is een maat van productie of inkomen. Deze maat bestaat in beginsel uit twee componenten, namelijk een hoeveelheid ‘*output*’ en een ‘prijs’ waartegen deze output gewaardeerd wordt.

Waardering van productie en inkomen

Productie of inkomen kan op verschillende manieren beprijsd worden. Volgens Cho et al. (2017) is de juiste beprijzing in het ‘productieperspectief’ beprijzing tegen ‘basisprijzen’. Basisprijzen zijn prijzen exclusief belastingen en subsidies op goederen of diensten en vertegenwoordigen daarmee de waarde van goederen en diensten voor producenten. Alternatief is beprijzing tegen ‘marktprijzen’, welke bestaan uit basisprijzen vermeerderd met belastingen en subsidies op goederen en diensten. Volgens Cho et al. (2017) zijn marktprijzen de juiste waarderingsgrondslag voor het inkomensperspectief. Deze prijzen hebben immers weerslag op de waarde van goederen en diensten voor consumenten.

Afbakening van productie en inkomen

Cho et al. (2017) wijzen erop dat een goede berekening van de AIQ mogelijk niet alle economische activiteiten meenemen in het bepalen van de productie of het inkomen. Dit is met name het gevolg van het feit dat de ‘boekhoudstandaarden’ van de nationale rekeningen – de voornaamste bron voor berekeningen van de AIQ – in sommige gevallen een goede berekening van de AIQ niet ondersteunen (Pionnier & Guidetti, 2015; Cho et al., 2017).

Inkomen uit eigen woning

Huishoudens ontlenen mogelijk waarde of inkomen aan eigenwoningbezit, veelal doordat huishoudens 'woondiensten' ontlenen aan hun woningbezit. Tegelijkertijd is er arbeidsinput nodig om deze 'woondiensten' te realiseren. Cho et al. (2017) geven echter aan dat in de nationale rekeningen deze arbeidsinput veelal niet wordt geobserveerd. Het meenemen van de 'woondiensten' geeft dan in het productieperspectief een vertekening. Er wordt dan immers 'woonproductie' geboekt zonder dat de onderliggende productiefactoren meegewogen kunnen worden in de AIQ. In het 'inkomensperspectief' daarentegen maakt dit niet uit. Huishoudens genieten simpelweg nut van hun woonconsumptie uit de eigen woning, wat gevolgen heeft voor de verdeling van consumptie en welvaart. Cho et al. (2017) stellen daarom voor om 'woondiensten' niet mee te nemen in het productieperspectief, maar wel in het inkomensperspectief.

Niet-marktproductie

Sommige goederen en diensten worden tegen minder dan marktwaarde of zelfs gratis geleverd. Het gaat hier veelal om publieke goederen of (semi-)collectieve voorzieningen als gezondheidszorg of onderwijs. Het meten van de waarde van deze goederen in productie of inkomen is hiermee vaak lastig. Vaak wordt dit gedaan door te kijken naar de kosten van de levering van deze goederen. Anders dan bij marktproducten bevatten de kapitaalkosten van niet-marktproducten echter geen rendement op kapitaal. Ook deze methode biedt hiermee mogelijk een verkeerde inschatting van productie. Cho et al. (2017) schonen daarom schattingen vanuit productieperspectief van niet-marktproductie.

Financiële sector

Vergelijkbaar met de *output* van niet-marktproducenten is het in de systematiek van de nationale rekeningen vaak lastig om de toegevoegde waarde van de financiële sector goed te meten. Dit komt omdat vermogenswinst niet als *output* geboekt wordt in de nationale rekeningen, terwijl dit voor deze sector een belangrijke inkomstenbron is. Werknemers in deze sector ontvangen tegelijkertijd wel gewoon arbeidsbeloning. Dit zorgt mogelijk voor een verstoring van de gemeten AIQ (Pionnier & Guidetti, 2015; Cho et al., 2017). Een mogelijke oplossing hiervoor is deze bedrijfstak in de AIQ op basis van het 'productieperspectief' niet mee te nemen. Let wel dat hierbij mogelijk een afhankelijkheid bestaat van de bedrijfstak onroerend goed omdat de meeste tegenboekingen van deze bedrijfstak mogelijk in de financiële sector neerslaan. CPB, DNB & CBS (2017) beveelt daarmee aan óf beide bedrijfstakken wel op te nemen in de berekening, óf niet.

Depreciatie en prijsindices

Cho et al. (2017) merken op dat om van een productie- naar een inkomensperspectief te bewegen, er niet alleen anders om moet worden gegaan met belastingen, maar ook met depreciatie. Specifiek neemt het productieperspectief depreciatie mee, terwijl het inkomensperspectief het nationaal inkomen schoont van depreciatie. Voor de functionele inkomensverdeling doet depreciatie er minder toe, omdat dit perspectief vooral zicht probeert te krijgen op de beloning van productiefactoren. Voor het productieperspectief is belangrijker dat de depreciatie wel opgebracht moet worden. Uiteraard is de berekende AIQ hier gevoelig voor (Rognlie, 2015; Bridgman, 2014; Schwellnus et al., 2017).

Hierboven is reeds gememoreerd dat ook de gehanteerde prijsindex uitmaakt voor de berekening (van de reële) AIQ (Schwellnus et al., 2017).

Consistentie

De voorgaande paragrafen laten zien dat het meten van de AIQ niet zonder problemen is. Keuzes over beloningsbegrippen (voor werknemers én zelfstandigen), sectoren, beprijzingen, belastingen, depreciatie en prijspeilen maken allemaal uit. Gelet hierop is het cruciaal dat met deze begrippen consistent wordt omgegaan in zowel teller als noemer omdat anders onduidelijk blijft of veranderingen in de AIQ het gevolg zijn van een ‘meetfout’ of van échte veranderingen.

Een vergelijkbaar punt speelt met betrekking tot internationale vergelijkingen van de AIQ. Hoewel bijvoorbeeld de nationale rekeningen betrekkelijk sterk geharmoniseerd zijn in met name rijke economieën (e.g. OESO-landen), zijn er nog altijd subtiele, maar betekenisvolle verschillen in de implementatie van de nationale rekeningen tussen landen. Dit kan gevolgen hebben voor een internationale vergelijking van de AIQ.

Bijlage B Databeschikbaarheid

Het berekenen van de verschillende AIQs vereist voldoende data uit de nationale rekeningen. Deze data zijn niet altijd direct en/of voldoende beschikbaar. Specifiek zijn er twee problemen, namelijk:

- CBS Statline rapporteert geen bruto en/of netto gemengd inkomen per bedrijfstak;
- CBS Statline rapporteert geen productgebonden belastingen en subsidies per bedrijfstak.

Met betrekking tot het eerste probleem publiceren CPB, DNB & CBS (2017) *Annex 2* het netto gemengd inkomen per bedrijfstak (1-digit SBI2008).

Het tweede probleem zorgt ervoor dat het niet mogelijk is de toegevoegde waarde tegen marktprijzen per bedrijfstak te bepalen. We lossen dit op door de productgebonden belastingen naar rato in het bbp toe te rekenen aan sectoren.

Databeschikbaarheid

	Jaren	Bedrijfstakken	Bron
Beloningen van werknemers	✓ 1969-2016	2-digit SBI2008	Productie en inkomens naar bedrijfstak; nationale rekeningen.
w.v. lonen (inclusief bijzondere beloning, incidenteel, in natura, etc.)	✓ 1969-2016	2-digit SBI2008	Productie en inkomens naar bedrijfstak; nationale rekeningen.
w.v. sociale premies ten laste van werkgevers	✓ 1969-2016	2-digit SBI2008	Productie en inkomens naar bedrijfstak; nationale rekeningen.
Bruto gemengd inkomen	×		
Verbruik vaste activa	×		
Netto gemengd inkomen	✓ 1995-2015	1-digit SBI2008	CPB, DNB & CBS (2017), Annex B.
Bruto exploitatieoverschot	✓ 1969-2016	2-digit SBI2008	Productie en inkomens naar bedrijfstak; nationale rekeningen.
Verbruik vaste activa	✓ 1969-2016	2-digit SBI2008	Productie en inkomens naar bedrijfstak; nationale rekeningen.
Netto exploitatieoverschot	✓ 1969-2016	2-digit SBI2008	Productie en inkomens naar bedrijfstak; nationale rekeningen.

Bruto toegevoegde waarde basisprijzen	✓	1969-2016	2-digit SBI2008	Productie en inkomens naar bedrijfstak; nationale rekeningen.
Productgebonden belastingen en subsidies	✓/x	1969-2016	Totaal	Opbouw bruto binnenlands product (bbp); nationale rekeningen.
Bruto toegevoegde waarde marktprijzen	✓/x	1969-2016	Totaal	Opbouw bruto binnenlands product (bbp); nationale rekeningen. Kerngegevens sectoren; nationale rekeningen.
Bbp deflator (tegen basisprijzen)	✓	1969-2016	2-digit SBI2008	Productie en inkomens naar bedrijfstak; nationale rekeningen.

Bron: SEO Economisch Onderzoek.

Bijlage C Effect lasten op de AIQ

De effecten van veranderingen van lasten op de AIQ vallen uiteen in directe boekhoudkundige en indirecte economische effecten. Bovendien verschillen de effecten voor verschillende belastingsoorten.

Directe, boekhoudkundige effecten: lastenverzwaringen die in de loonvoet terechtkomen en dus direct de teller en noemer van de AIQ beïnvloeden hebben een direct effect op de AIQ. Een verhoging van de sociale (werkgevers)lasten loopt bijvoorbeeld direct de loonvoet in en leidt ceteris paribus tot een hogere AIQ. Het relatieve effect op de teller is immers groter dan het relatieve effect op de noemer. Verhogingen van de btw hebben in eerste instantie geen effect op de AIQ, omdat de noemer van de AIQ in de CPB-definitie bepaald wordt door het bbp tegen basisprijzen (exclusief productgebonden belastingen).¹² De indirecte effecten van een verhoging van de btw hebben wel een opwaarts effect op de AIQ (zie hierna). De eerste conclusie is dus dat het directe effect van lastenverzwaringen op de AIQ verschilt: als het gaat om directe lasten op arbeid die in de loonsom terechtkomen, dan is er in eerste instantie een opwaarts effect op de AIQ. Als het gaat om productgebonden belastingen, zoals accijnzen en btw, is er in eerste instantie geen effect op de AIQ – maar dat is afhankelijk van de gehanteerde definitie.

Indirecte, economische effecten: lastenverzwaringen hebben een macro-economische doorwerking op lonen en prijzen, die op hun beurt weer invloed hebben op de AIQ. Een verhoging van de LB/IB voor huishoudens wordt via hogere looneisen deels gecompenseerd door hogere contractlonen. Op korte termijn heeft een verhoging van de LB/IB daardoor een opwaarts effect op de AIQ. Dit effect dooft uit omdat er per saldo een negatief effect is op consumptie (de belastingverhoging wordt immers niet geheel gecompenseerd in de lonen) en omdat de hogere lonen leiden tot minder arbeidsvraag. Beide effecten verminderen de werkgelegenheid en na verloop van tijd vallen ook de lonen terug door de ruimere arbeidsmarkt, waardoor het initiële opwaartse effect op de AIQ gedrukt wordt. Op de middellange termijn keert de AIQ min of meer terug naar het niveau van voor de belastingverhoging AIQ.¹³

Bij een verhoging van de werkgeverslasten stijgt de AIQ in eerste instantie relatief sterk omdat deze verhoging geheel in de loonsom en AIQ terechtkomt. Beide hebben een negatief effect op werkgelegenheid. De initiële stijging van de AIQ wordt dus in tweede instantie gedrukt door lagere lonen en werkgelegenheid. Op middellange termijn resteert een lichte toename (ca. 30 procent van de initiële toename).¹⁴

¹² Dit is wel afhankelijk van de exacte definitie van de AIQ die gebruikt wordt. In de CPB-definitie is er geen direct effect, in definities waar bbp tegen marktprijzen in de noemer staat leidt een btw-verhoging in eerste instantie tot een daling van de AIQ.

¹³ Zie Tabel 3.1 in <https://www.cpb.nl/sites/default/files/publicaties/download/cpb-achtergronddocument-juni2015-beleidsvarianten-met-saffier-ii.pdf>.

¹⁴ Idem, Tabel 4.1.

Tabel C.1 Lastenverzwaringen leiden vooral op korte termijn tot een hogere AIQ

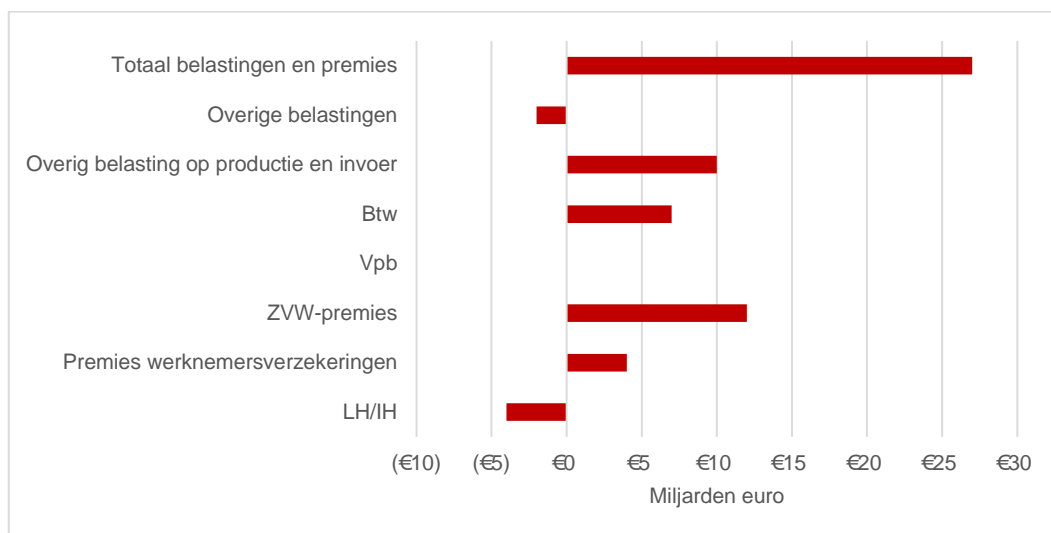
	Effect op AIQ in jaar 1 (procent)	Effect op AIQ in jaar 4 (procent)
1 procent bbp LB/IB	0.5	0.0
1 procent bbp werkgeverslasten	1.1	0.3
1 procent bbp btw	0.8	0.1

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van CPB (2015).

Een verhoging van de btw drukt op gezinsconsumptie maar ook op investeringen en overheidsconsumptie. Deze verhoging wordt min of meer direct verwerkt in hogere prijzen, en die verhoging leidt al in het eerste jaar tot hogere lonen. Hierdoor stijgt de AIQ in het eerste jaar. In de jaren daarna leiden de hogere lonen tot minder uitvoer, lagere winsten en investeringen, met een negatief effect op de werkgelegenheid. De oplopende werkloosheid drukt bovendien de stijging van de contractlonen, waardoor de AIQ na de initiële stijging gaat dalen. Na vier jaar is deze ongeveer terug op het niveau van voor de btw-verhoging.

De samenstelling van de cumulatieve lastenverzwaring sinds 1998 (Figuur C.1) laat zien dat deze voornamelijk plaatsvonden door btw-verhogingen en andere verhogingen van belastingen op productie en invoer (accijnzen, milieuheffingen, bankenbelasting) die in de meeste gevallen op een vergelijkbare manier afgewenteld worden op consumenten als de btw. Voor de zvw-premies geldt dat deze deels doorwerken zoals werkgeverslasten (de procentuele IAB-premie) en deels vergelijkbaar met LB/IB drukken op huishoudens. Vanuit deze lastenverzwaringen zal dus in eerste instantie een opwaarts effect zijn uitgegaan op de AIQ, zeker in jaren waarin lastenverzwaringen zich concentreerden (bijvoorbeeld 2013 en 2014). De effecten op middellange termijn zijn veel kleiner zoals blijkt uit Tabel C.1.

Figuur C.1 Lastenverzwaringen sinds 1998 door belastingen op productie, btw en ZVW-premies

Bron: SEO Economisch Onderzoek op basis van CPB (2014).

seo economisch onderzoek

Roetersstraat 29 . 1018 WB Amsterdam . T (+31) 20 525 16 30 . F (+31) 20 525 16 86 . www.seo.nl